

Змест

Ад рэдакцыі	I
<u>Сённяшні дзень</u>	
Аглядальнік, Цярністы шлях перабудовы ў Беларусі	2
З'езд БНФ	6
З праграмага дакладу З. Пазняка	6
З прамовы айца Я. Матусевіча	8
Тэкст прамовы В. Быкава	9
Заява З. Пазняка на прэсканферэнцыі ў Таліне	II
А. Будзіч, Нацыянальны нігілізм і рускі шавінізм	I2
А. А., Што здарылася ў Беластоцкім Краі?	I5
Віленчук, Віленшчына - вяртанне да традыцыі	I8
А. Степанов, Кто такие "тутейшие"?	20
Н. Некто, Дзяды... /фельетон/	22
<u>Гісторыя</u>	
М. Туронак, Нежаданая рэспубліка	26
В. Мароз, Пакты, трактаты і беларусы	35
А. Мірановіч, 150-я гадавіна звароту уніятаў у склад Праваслаўнай Царквы ў Беларусі	39
П. Кажух, Эвакуацыя, чэрвень 41-га	44
<u>З рэдакцыйнай пошты</u>	
Т. Хлёрка-Бабаневіч, Незабраны верш	46
Рэдакцыйныя заўвагі	47

КАНТАКТ

ШЛЯХІ БЕЛАРУСКАЙ ДУМКИ

1989 № 2

Ад рэдакцыі

Першы нумар "Кантакту" выклікаў супярэчлівыя рэакцыі чытачоў і каментатараў. Адны віталі яго з'яўленне добрым словам, маральнай і матэрыяльнай падтрымкай, а іншыя ўгледзелі ў ім ледзь не дымізі, які павінен нешта ўзарваць, разбурыць. Гэта, бадай, нармальна.

Сярод негатывных ацэнак нашага часопіса на асабліва ўвагу заслугоўваюць выказванні дзвюх, процілеглых па сваёй накіраванасці, газет - "Вячэрняя Мінска" /26 ІУ 1989/ і беластоцкай "Салідарнасці" /10 ІУ 1989/. Калі першая з іх назвала "Кантакт" ледзь не прапагандыстам фашызму, то другая не выключала яго ролі, як агентуры Крамля. Незвычайны дыяпазон уяўленняў!

Гэтыя ацэнкі даволі трапіна адлюстроўваюць нашу задуму бачыць часопісам не БССР-аўскім, ПНР-аўскім /беластоцкім/ ці эміграцыйным але незалежным агульнабеларускім, старонкі якога будуць даступнымі для асэнсоўвання беларускага пытання з розных пунктаў гледжання. А процілегласць ацэнак - ад фашызму да крамлёўскай агентуры - як жа пераканаўча сведчыць аб складанасці гэтага пытання, аб кантраверсійным яго ўспрыманні, як у гістарычных, так і сучасных аспектах.

На халь, многія істотныя аспекты беларускай справы ўсё яшчэ не могуць свабодна разглядацца ў афіцыйным друку БССР, ПНР ці Паўночнай Амерыкі, аб чым сведчыць м.інш. палеміка Сачанкі з Акулам у сёлетняй майскай "Міладосці". Гэта нібыта зразумела: у кожнай краіне існуюць акрэсленыя палітычныя абумоўленні, якія абмяжоўваюць свабоду выказванняў. Адзін з прыкладаў: на Захадзе і ў Беларусі прапагандуецца ўдзел беларусаў у штурме Монтэ Касіна, аднак замоўчаецца іх удзел у абароне гэтай крэпасці.

Рэдакцыя вітае новых супрацоўнікаў з Беларусі, Літвы, Польшчы і ЗША і спадзяецца на далейшы абмен думкамі, м.інш. палемічнага характару. Адначасова паведамляем, што "Кантакт" не прадугледжвае публікацыі мастацкай творчасці, за выключэннем фельетонаў, вершаў, графікі і т. п., якія ў мастацкай форме асэнсоўваюць канкрэтныя палітычныя эпізоды сучаснасці ці мінуласці.

Значную заклапочанасць рэдакцыі выклікае разнабой у беларускім правапісе, які адлюстроўваецца і ў нашым выпуску. Акцэптуем пакуль што, пажаданні аўтараў у гэтай галіне, лічым найменш карыснымі "рэвалюцыйныя пераўтварэнні", якія адмаўляюць "сталінскі" правапіс, але не прыносяць узамен паслядоўнай альтэрнатыўнай сістэмы. У выніку памыраецца валонтарызм і жалюгодны хаос. З нецярплівасцю чакаем аўтарытэтнага рашэння Акадэміі Навук.

С Ъ Н Н Я Ш Н І Д З Е Н Ь

Аглядальнік

Цярністы шлях перабудовы ў Беларусі

Стварэнне 19 кастрычніка 1988 г. арганізацыйнага камітэта Беларускага народнага фронту "Адраджэнне" /БНФ/ выклікала істэрчынае супроцьдзеянне партыйнага кіраўніцтва рэспублікі, якое ў узнікаючым народным руху ўгледзела пагрозу сваёй гегемоніі ў Беларусі. Пачалася кампанія шальмавання нефармальных структур - БНФ, Мартыра-лога, патрыятычных суполак моладзі і іх дзеячаў. З'явіліся партыйныя інструкцыі аб метадах змагання з незалежным грамадскім рухам. Урэшце 30 кастрычніка быў брутальна разогнаны ў Менску мітынг-рэ-квіем "Дзяды".

Аднак гэтыя дзеянні не запалохалі нефармалаў, а іх рэзультаты аказаліся адваротнымі да намераў кіраўніцтва КПБ. Зараз жа пасля разгону "Дзядоў" дзеячы беларускіх незалежных структур правялі рад мерапрэемстваў, у выніку якіх гэтая акцыя міліцыі і ўнутраных войск стала вядомай у СССР і свеце. Аб ёй ужо створана багатая лі-таратура - артыкулы, вершы і паэмы, фельетоны /адзін з іх змяшчае у гэтым выпуску/, з якіх можна скласці немалы том з цікавымі ілю-страцыямі.

Вядома, улады, па старой звычцы, рашылі даць адпор і дэскрэ-дытаваць "паклёпнікаў". У лістападзе Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР паклікаў спецыяльную камісію, якая дайшла да вываду, што па-водзімі міліцыі пад час разгону "Дзядоў" былі амаль узорам элеган-тнасці, а слёзацечныя газы і дубінкі не стасаваліся. Аднак апан-енты здолелі даказаць адваротнае, пасля чаго органы МВД пачалі выклікаць пацярпеўшых і... прасіць прабачэння. Такім чынам выяві-лася, што дэпутацкая камісія хлусціла, а сярод пацярпеўшых аказаў-ся і аўтарітэт Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Ніякавата было і галоўнаму партыйнаму ідэолагу - Саўку Паўлаву, які прыкрываючы-ся псеўдонімам "Тацяна Бумажковай" спрабаваў у студзенскім "По-літычэском Собеседніке" аплёўваць Васіля Быкава за яго крытычныя выказванні ў маскоўскіх газетах.

Гэтыя падзеі паказалі да якога глыбокага крмісісу і дэграда-цыі прыйшла бюракратыя БССР, якая не можа адмовіцца ад традыцый-ных таталітарных метадаў кіравання. Аднак ва ўмовах галоснасці і новага мыслення гэтыя метады ўжо не гарантавалі поспеху, што вы-клікала іх тактычную мадыфікацыю. Такім чынам з восені 1988 г. кі-раўнічы апарат рэспублікі імкнуўся блакіраваць развіццё народнага руху разнастайнымі адміністрацыйнымі мерамі, не дэманструючы за-лішне фізічнай сілы. У такіх умовах далейшая дзейнасць беларускіх нефармальных структур адбывалася ў пастаянным змаганні з бюкра-тычнымі абмежаваннямі, што было найбольш характэрным фактарам на менскай палітычнай сцэне ў першым паўгоддзі 1989 г.

На лічучы эфемернага і малатыражнага "Бурачка", новай важнай падзеяй у Беларусі было з'яўленне масавай самвыдавецкай дзейнасці. У лістападзе-снежні 1988 г. выйшлі ў Менску першыя чатыры неза-лежны часопісы - "Навіны БНФ", "Кантроль" /орган маладых літара-

гараў "Тутэйшыя"/, "Студэнцкая Думка" /орган студэнцкага аб'яднан-ня "Світанак"/ і расейскамоўная "Белорусская Трибуна" /внд. БНФ/. Спробы запініць самвыдавецкую дзейнасць нефармалаў, чаго м.інш. па-трабавала партыйная "ааріентіровка" /гл. "Кантакт" № 1, с.13/, ака-заліся безвыніковымі. Усё ж нельга лічыць гэтыя часопісы нелегаль-нымі /яны падавалі свае адрасы і прозвішчы рэдактараў/.

Чарговай важнай падзеяй быў другі Вальны Сойм беларускіх на-ладзёжных суполак, які адбыўся 14-15 студзеня 1989 г. і паклікаў да хміцы Канфедэрацыі Беларускіх Суполак. Паколькі гарадокія ўлады ў Менску стваралі разнастайныя цяжкасці для правядзення гэтага ме-рапрэемства ў сталіцы Беларусі /хача фармальна яго не забаранілі/, моладзь скармстала з прыхільнасці суседняй Літвы і правяла з'езд у Вільні. Гэты факт выклікаў злосць кіраўнікоў КПБ, якія хутка зага-далі агенцтву Белта падрыхтаваць знішчальны "прысуд" нефармалам і апублікаваць яго ў рэспубліканскім друку. Аднак нефармалы здолелі апарэдыць гэтую задуму і ўжо 17 студзеня маскоўская "Правда" апублікавала артыкул "Не навлі согласія", выказваючы падтрымку "эко-трэмістам" і асуджэнне скандальных паводзін улад беларускай сталі-цы, за якімі стаяла ідэалагічнае кіраўніцтва рэспублікі.

Выяўленне акалічнасцей, якія піхнулі моладзь на шлях унутра-най эміграцыі, зноў кампраметавала кансерватыўныя сілы ў кіраўні-цтве КПБ. Спатрэбіўся нейкі хэст лібералізму, якім і быў дазвол на правядзенне аргкамітэтам БНФ масавага мітнгу ў Менску, нават з вы-карыстаннем нацыянальнай сімвалікі. Мітынг адбыўся 19 лютага на стадыёне "Дынама" з удзелам каля 40 тысяч чалавек. Абмяркоўваліся праблемы дэмакратызавання палітычнай сістэмы, эканамічнай рэформы, экалогіі і культурнага адраджэння. Трыбуны, уперыню пасля вайны, зіхцелі бела-чырвона-белымі сцягамі, а паводзіны міліцыянераў гэ-тым разам былі падкрэслена ветлівымі. "Блокада прорвана" - так ак-рэсліла гэтую падзею "Белорусская Трибуна" /1989 № 3/, якая ўсё ж не скрывала недастаткі ў паводзінах выступаючых і слухачоў. Аднак аптымістычная ацэнка аб прарыве блакады аказалася заўчаснай. Зараз жа пасля мітнгу некаторыя рэспубліканскія газеты, яўна падтасоў-ваючы выказванні яго ўдзельнікаў, спрабавалі разгарнуць чарговую кампанію дэскрэдытацыі БНФ.

Набліжаліся выбары народных дэпутатаў і гэтая кампанія адліс-троўвала нервовасць улад, нягледзячы на іх аграмадны прапагандыс-цыя і маніпуляцыйныя магчымасці. Усё ж цяжка было дакладна пра-бачыць грамадскую падтрымку кандыдатаў БНФ, які, нягледзячы на ўсе прыёмы партыйнай прапаганды, паступова але паслядоўна ўмацоўваў свае пазіцыі. Так, на 27 студзеня было зарэгістраваных па БССР 333 групы падтрымкі БНФ, а ў красавіку ўжо звыш 400, за якімі сталі дзесяткі тысяч грамадзян. Як паказалі вынікі выбараў, у Менску БНФ правёў некалькі сваіх кандыдатаў. Важным дасягненнем быў правах у выбарах тых кандыдатаў, супроць якіх выступаў Народны Фронт, м.інш сакратара Менскага гаркама партыі - У. Галко.

На хвалі грамадскай актыўнасці нефармальных структур, на па-чатку 1989 г. значна пашырлася самвыдавецкая дзейнасць. Канфедэра-цыя Беларускіх Суполак пачала выпускаць бюлетэнь "Супольнасць" і атомесачны паказальнік літаратуры "Весткі Адраджэння", а таварыс-тва Мартыралог Беларусі - свой орган "Мартыралог". Аргкамітэт БНФ пачаў выпускаць аднадзёнку "Экспрэс", а адна з груп падтрымкі БНФ - расейскамоўны "Факт", які прэтэндаваў выходзіць штодзённа. Усе гэтыя часопісы захоўвалі легальны характар, г. зн. падавалі свае адрасы і прозвішчы рэдактараў. Да іх ліку не адносяцца "Рэанімова"

і "Праваслаўная Думка" - незалежны часопіс праваслаўнай моладзі, які не з'яўляецца органам афіцыйнай Царквы.

Над канец сакавіка палітычнае становішча ў Беларусі зноў абвастралася. 23 сакавіка ў Баранавічах міліцыянеры пабілі С. Світоўніча - члена аргкамітэта БНФ і арганізатара перадыбарчай пікету супроць партыйнага кандыдата Хусейнава, які праваліўся ў выбарах. Ноччу з 24 на 25 сакавіка /сімвалічна! / у менскім Доме літаратара, дзе тымчасова прыпыніўся аргкамітэт БНФ, адбыўся вобшык, у выніку якога міліцыянеры забралі 10 тысяч экзэмпляраў "Навін БНФ" і тысячу экзэмпляраў "Согласія" - выдання літоўскага "Самдзісу". Амаль адначасова ў Пярэмайскім раёне сталіцы было канфіскавана 12 тысяч перадыбарчых лістовак. Агульныя страты БНФ перавысілі 10 тысяч рублёў. Урэшце 25 сакавіка міліцыянеры разганялі вулічную дэманстрацыю студэнтаў Тэатральна-мастацкага інстытута, якая адбылася з нагоды 71-й гадавіны абвясчэння незалежнасці БНР. Быў затрыман 21 чалавек а арганізатар дэманстрацыі, Аляксандр Сяргеевіч Пункін, адсядзеў пяць сутак у арысце.

З мэтай прыпыніць рост незалежнага адраджэнскага руху і павябнуць непахаданай грамадскай крыткі, Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР прыняў два ўказы. Першы з іх, прыняты 31 сакавіка, прадугледжвае грамовыя штрафы м. інш. за выкарыстанне разнакальней тэхнікі, распаўсюджванне самаздавецкай літаратуры, выкарыстанне беларускіх нацыянальных сцягоў, эмблем і сімвалаў. Другі ўказ, прыняты 21 красавіка /следам за ўсесаюзным указам ад 8 красавіка/, пагражае турэмным зняволеннем або грамовымі штрафамі ў некалькі тысяч рублёў за публічныя заклікі да зваржэння савецкага дзяржаўнага і грамадскага ладу або да яго змянення спосабам, які супярэчыць канстытуцыі, а таксама за знявагу або дыскрэдытацыю дзяржаўных органаў і грамадскіх арганізацый. Аналагічныя кары прадугледжваюцца за падрыхтоўку для распаўсюджвання або распаўсюджванне матэрыялаў такога зместу.

Як вядома, указ "не разбіў і не стрмаў Літоўскай Пагоні", але паспрыў росту папулярнасці нацыянальнай сімволікі. Затое выдаў і рэдактары нефармальнага часопісаў маглі сур'ёзна задумацца. Праўда, не заклікалі яны да зваржэння савецкага ладу ці іншых проціканстытуцыйных дзеянняў, але ўжо толькі адна крытыка дзяржаўных або партыйных органаў магла разглядацца як "знявага" і пагражаць высокімі штрафамі ці турэмным зняволеннем. Невпадкова з гэтага часу выразна "паспакайналі" не толькі незалежны часопісы, але і "Літаратура і Мастацтва", "Крыніца", "Чырвоная Змена" і іншыя афіцыйныя перыядыкі. Падобныя націскі рабіліся нават на непадкантрольную ўладу БССР беластоцкую "Ніву". Каментуючы гэтыя дзеянні Вячаслаў Пазняк заявіў: "У іншых рэспубліках, у Маскве ці за граніцай людзі зусім не ўяўляюць, што ў нас робіцца. Яны мяркуюць пра Беларусь, як пра СССР агулам. Але ў нас цалкам унікальная палітычная сітуацыя. Беларусь - гэта рэліктовая сталінская рэспубліка. Да гэтага часу пры ўладзе знаходзяцца людзі брэжнеўскага гарту. Яны толькі памылі сваю лексіку, з папраўкай на перабудову" /"Сов. Молодежь", 20 IV 89/.

Амаль адначасова старшыня ўрада БССР, М. Кавалёў, абвінавачваў некаторых лідэраў нефармалаў у тым, што яны імкнуцца выкарыстаць перабудовачныя працэсы для падрыву існуючых дзяржаўна-палітычных структур, кіруюцца асабістымі амбіцыямі і г.д., але заўважыў: "Калі гэтыя аб'яднаныя душой за перабудову, за фарміраванне сапраўды сацыялістычных камтунасцей, за лепшае жыццё народа - мы за канстру-

ктыўнае супрацоўніцтва і сяброўскую дапамогу" /"Звязда", 23 IV 89/. І хаця не спыняўся артабстрэл ідэалагічных пазіцыі нефармалаў, словы Кавалёва прагучалі як аптымістычны акцэнт у, здавалася б, безнадзейнай канфрантацыйнай сітуацыі. А паколькі пачалася падрыхтоўка да ўстаноўчага з'езда БНФ, заява старшыні ўрада выклікала надзею на перагляд становішча кіраўніцтва КПБ, афіцыйнае прызнанне БНФ і супрацоўніцтва ў вырашэнні складаных сацыяльна-эканамічных, экалагічных, моўных і культурных праблем Беларусі.

Аднак, як вядома, гэтыя надзеі не збыліся і ўстаноўчы з'езд БНФ адбыўся 24-25 чэрвеня ў Вільні, па-за межамі БССР. З'езд прыняў сваю праграму, статут і рэзалюцыі аб міжнацыянальных адносінах у Беларусі, аб беларуска-літоўскіх адносінах, свабодзе сумлення і беларусізацыі рэлігійнага жыцця, дзяржаўнасці беларускай мовы і аб нацыянальнай сімволіцы, а таксама зварот да народаў СССР і дзяржаў-членаў ААН у справе дапамогі ў ліквідацыі рэзультатаў Чарнобыльскай катастрофы. З'езд выбраў дэмакратычным шляхам кіраўнічым органам - 55-асабовы Сойм БНФ /старшыня З. Пазняк, намеснікі М.Ткачоў і Ю. Хадзька / і Рэвізійную камісію.

Паўстанне Беларускага народнага фронту "Адраджэнне" было рэзультатам доўгага і настойлівага змагання патрыятычных сіл Беларусі і росту іх грамадска-палітычнага значэння. Адак гэты факт усё яшчэ не прызнаецца ўладамі рэспублікі, што фармальна выключае магчымасць узаемнага супрацоўніцтва. Ненармальнасць палітычнага становішча ў Беларусі паглыбляюць і неаднародныя адносіны да БНФ з боку ЦК КПБ, што выявілася на яго пленарным пасяджэнні, якое адбылося 22 чэрвеня - напярэдадні з'езда БНФ. Вось жа, у той час, калі першы сакратар ЦК, Я. Сакалоў, акрэсліў БНФ агулам "экстрэмістскай структурай" якая ігнаруе кіраўнічую ролю кампартыі і імкнецца быць альтэрнатыўнай палітычнай сілай, то ў выступленнях амаль усіх удзельнікаў гэтага пленума падкрэслівалася неабходнасць кансалідацыі ўсіх сіл грамадства, пры чым выказваліся погляды, што праграма БНФ у многіх выпадках паўтарае партыйную.

У чым жа тады справа? Што стаіць на перашкодзе гэтай кансалідацыі, для якой, па сутнасці, няма сэнсоўнай альтэрнатывы? У гэтай сувязі працтуем погляд Г. Бураўкіна, аднаго з удзельнікаў пленума які можна лічыць адказам на пастаўленыя пытанні:

"Што адбываецца? Вось адбываецца звычайны працэс ломкі стэрэатыпаў, ідзе балючае разставанне з закасацянелым і адхміўшым, у муках родзяцца новыя адносіны ў грамадстве, прабівае сабе шлях цераз догмы і перастрахоўку новае мысленне, новы этап развіцця сацыялізму. І, трэба гэта прызнаць, многія аказаліся не гатовымі да такой плыні жыцця, няздольнымі вучыцца проста ў марш, слухаць людзей і думаць разам з людзмі."

Гэта была непасрэдная крытыка кансерватыўных пазіцыяў сённяшняга кіраўніцтва КПБ, якую 1 ліпеня падтрымала маскоўская "Правда". Цяжка сказаць, якія вывады з гэтай крытыкі зробіць Сакалоў і іншыя кіраўнікі КПБ. Істота справы ў тым, што яны хацелі б бачыць БНФ і ўвесь народны рух у ролі памагатых, а не партнёраў. З такой пазіцыі апаратчыкам змысці цяжка, аднак іншай перспектывы ў іх няма.

З'езд БНФ

З праграмага дакладу З. Пазыняка

Шаноўныя дэлегаты, сябры, дамы і панове.

Рух Беларускага Народнага Фронту за перабудову "Адраджэнне" сёння зьяўляецца грамадскай палітычнай рэальнасцю. У руху удзельнічаюць тысячы людзей - грамадзян рэспублікі. Ігнараваць гэты рух ужо нельга, як бы ні старалася ў гэтым цяперашняе кіраўніцтва БССР, дзейнасць якога заснаваная на нацыянальным нігілізме, на непрыняцці нацыянальнай культуры, вырачэнні народных каштоўнасцяў. Дзе гэта бачана, каб кіраўнік кампартыі рэспублікі ня ўмеў гаварыць на роднай мове, не клапаціўся б пра яе лёс! Дзе гэта бачана, каб сакратар абкаму публічна заяўляў, што ён не разьбіраецца "в нацыянальных вопросах!" Дзе гэта бачана, каб тапталі нацыянальную гісторыю, каб зьневажалі сымболі Бацькаўшчыны, каб на дэградацыю, на выміраньне штурхалі народ!

Гэта пачалося даўно... Сталінізм распраўляўся ня толькі з сялянствам і інтэлігенцыяй. Пра ім была растаптаная гістарычная памяць народа, разбураны сьвятні, абляваны дзеячы мінуўшчыны, зьнішчаны аўтарытэты. У 1933 годзе ў прымусовым парадку была праведзеная рэформа беларускага правапісу, насаджалася русіфікаваным жаргон.

Страшна тое, што за гады сталінскага генацыду Беларусь страціла звыч двух мільёнаў сваіх хыхароў. Але яшчэ больш страшна тое, што за гады масавых вынішчэнняў, за гады прыгнёту адбылася дэфармацыя грамадскай псіхалогіі, стварыўся бюракратычны тып нацыянальнага нігіліста, усталявалася антынародная сістэма ўлады, якая штурхала народ да нацыянальнага самагубства.

На месца расстраляных у Беларусь прыслаліся кіраўнічыя кадры з РСФСР. І першае, чым яны пачалі займацца, - зачыняць беларускія школы. Гэтая палітыка выхавала легіён кіраўнікоў-рэнегатаў, нацыянальных нігілістаў і апаратных функцыянераў, кодэксам годнасці якіх сталі непрыняцце мовы і зьнявага Бацькаўшчыны. Да 1989 года ў беларускіх гарадах, дзе большасць насельніцтва /71%/ беларусы, не засталася ніводнай беларускай школы. Наша мова зусім выгнаная з дзяржаўнага ўхытку і справаводства. Абнізілася бытавая культура і мараль, распадаюцца гуманістычныя народныя традыцыі, зьнішчаецца прырода, краявіды роднай зямлі, разбураецца чалавечая асоба.

За чатыры гады перабудовы шмат што змянілася ў суседніх рэспубліках, але мала што - на Беларусі. І ў кіраўніцтве БССР, і ў Маскве прызвычаліся глядзець на рэспубліку, як на нарыхтоўчую катору. Нарыхтоўваюць нават там, дзе радзіцца 100 кюрм на квадратны кіламетр, дзе ніхто не павінен хміць і ніхто не хміць, акрамя беларусаў. Гадмі трагедыі, гадмі таямніцы і гадмі хлусьні. Палова тэрыторыі рэспублікі ў радзімшчынай небяспецы. Траімі генацыд вісіць над намай зямлёй: сталінскі, "культурны" і радзімшчыны. І калі б у такіх абставінах усе маўчалі, - гэта знак, што мы гінем, знікаем з карты сусвету.

Але мы жывем. І штурчком да адраджэння і стварэння Народнага Фронту стала перш за ўсё веданьне пра генацыд.

Вось хроніка апошняга года.

19 чэрвеня 1988 года дзесяткі тысяч людзей прыйшлі ў Курapatкі лес на магілы забітых. Улады не дазволілі мітынг... Кадры відэахронікі: балючыя вочы Маі Кляшторнай поўня сьлёз. За сьпінаю 17 гадоў карлага і закатавання бацькі. Тысячы людзей журботна стаіць у маўчаньні. Задуменныя юнакі. Іх гарвыканком пакарае штрафам за памяць пра Курapatкі.

19 кастрычніка ў Менску адбыўся ўстаноўчы сход таварыства памяці ахвяраў сталінізму "Мартыралог Беларусі". На сходзе прысутнічала 350 чалавек з усяе рэспублікі, прадстаўнікі навукі і культуры, усіх творчых саюзаў - цывет інтэлігенцыі. На гэтым сходзе быў створаны і зацверджаны Аргкамітэт БНФ "Адраджэнне". За ўсю паслясталінскую пару ніколі не было такой шалёнай азлобленай кампаніі дэзінфармацыі, паклёпу і пагрозаў супраць беларускай інтэлігенцыі, якую разгарнуў пасля 19-га кастрычніка ў рэспубліканскіх ордках масавай інфармацыі кіраўнічы партыйны апарат.

У канцы кастрычніка стаў зразумелы элавецны сэнс гэтай кампаніі ў прэсе. Рыхтавалася крывавае злачынства. Нагодай паслужыла імкненьне грамадскіх арганізацыяў горада правесці на восеньскія "Дзяды" мітынг-рэквіем памяці забітых і закатаваных продкаў. 30-га кастрычніка да Усходніх могілак, Курapatкаў і ваколіц было сыягнута некалькі тысяч міліцыянтаў і батальён сьпецавойскаў, 12 ваенных пахарных вадаметаў, дзесяткі закатаваных машынаў, аўтобусаў і іншай тэхнікі. Людзей хапалі, трылі слэзацечным газам, выламывалі рукі, штурхалі ханчын, зьневажалі, білі гумовымі дубінкамі. Усіх схалілі 72 чалавекі. Потым стала вядома, што мы былі за крок ад крывавага рыдлёвак і куль. Такое было хрышчэнне Беларускага Народнага Фронту.

На пачатку на хвалі ўздыму БНФ разьвіваўся даволі энэргічны, асабліва ў Менску. Перад новым годам было зарэгістравана некалькі сот групаў падтрымкі. Спробы Аргкамітэту наладзіць дыялог з партыйнымі і дзяржаўнымі органамі не прынеслі посьпеху. Кіраўнічы апарат катэгарычна не прызнаваў і не прызнае існаваньне БНФ. Рабіліся спробы перарадзіць Аргкамітэт знутры, зрабіць яго лаяльным да бюракратыі. Але з гэтага нічога не атрымалася.

19 лютага ўлады ўпершыню дазволілі Фронту правесці мітынг на стадыёне "Дынама". Апаратчыкі спадзяваліся дыскрэдытаваць Фронт і ганебна праваліліся. Стадыён, каля 40 тысячаў чалавек, падтрымаў "Адраджэнне". Там ня мена на працягу тудня пасля мітынгу афіцыйная прэса граміла мітынг, паведамляючы даверлівым суайчымнікам быццам народ выразіў недавер Фронту.

Найбольш карыснай для практычнага арганізацыйнага афармленьня БНФ стала выбарчая кампанія. У Менску былі выбраныя практычна ўсе тым, каго падтрымліваў і за каго агітаваў Народны Фронт. А кандыдат "Адраджэння" Мікалай Ігнатавіч, які прыняў усе асноўныя прыпымы БНФ, бліскача перамог на выбарах у рабочых раёнах Менску. Некаторыя "ідэолагі", крытыкуючы Народны Фронт, надта любяць спасылацца на "мнение" рабочага класа. Можна падумаць, быццам рабочы клас - галоўная апора бюракратыі.

Партыйная бюракратыя не прызнала паражэння на выбарах у Менску ад БНФ. Скардзяца на дрэнную працу парткамаў, заклікаюць удасканалваць метады і падходы, уменне растлумачыць свае ідэі і гд. 70 гадоў удасканалваць метады растлумачэння ідэі.

1-га траўня гэтага года прыхільнікам Народнага Фронту забаранілі ўдзельнічаць у дэманстрацыі працоўных Менску. Вуліцу перагарадзілі нарады міліцыі. Калона БНФ пайшла ў адваротным кірунку. Потым за ўдзел у Першамайскай дэманстрацыі шмат на каго завялі справы.

Асноўныя мэты і задачы Фронту засьведчаныя намі ня раз. Мы за такую дзяржаву, у якой свабодны народ адчуваў бы сябе гаспадаром сваёй зямлі і ўласнага лёсу. Мы за такое грамадства, у якім не марнуецца чалавечая праца, ня нішчыцца народная зямля, культура і мова, дзе свабода сумленьня, дзе дзеці шануюць бацькоў, а маткі любяць сваіх дзяцей, мы за грамадства, якое гарантуе будучыню сваім грамадзянам.

БНФ адрозьніваецца ад аналагічных рухаў Прыбалтыйскіх краін тым, што нацыянальная кансалідацыя беларусаў адбываецца на аснове палітычных і дэмакратычных патрабаваньняў. У Прыбалтыцы наадварот: нацыянальная кансалідацыя ёсьць аб'ектыўным мацуючым фактарам руху. У грамадстве няма больш моцнага кансалідацыйнага пачатку, чым нацыянальная сьвядомасьць. Таму рухі ў Прыбалтыцы адразу сталі масавымі, усенароднымі, а ў Беларусі рух развіваецца спакваля, разам з ростам нацыянальнае сьвядомасьці, бо палітычнае аб'яднаньне — вельмі зьмкая, няўстойлівая і малакансалідацыйная аснова ў грамадстве. Яна кансерватыўная і разбуральная адначасова. Нацыянальная жа культурная сьвядомасьць — гэта стваральная і творчая сіла. І заўсёды з рухам за самавызначэньне выяўляюцца імкненьні да салідарнасьці з іншымі народамі, якіх яднаюць агульныя варункі і лёс. Гісторыя і свабода яднаюць нас мацней, чым любая ідэалагічная дактрына. Мы за свабоду нацыяў і народаў, забесьпячэньне прадстаўнікам усіх нацыяў права на захаваньне сваёй мовы і культуры, права на сацыяльную справядлівасьць, аўтаномію асобы. Надыходзяць часы, калі можа вырашыцца лёс Беларусі.

3 прамовы айца Яна Матусевіча

Глыбокапаважаньня удзельнікі і госьці зьезду!

Ад імя нешматлікіх сьвятароў Беларусі, якія моляцца Богу на сваёй матчынай мове, і каталікоў шлю вам найсардачнейшае пажаданьне посьпехаў на карысьць адраджэньня Беларусі.

Гісторыя нашага народу склалася вельмі трагічна. Цяжкасьці, якія беларусы сустракалі на шляху да свайго нацыянальнага адраджэньня, толькі цяпер робяцца поўнасьцю вядомымі. Разам з вынічэньнем народу ішло змаганьне за душу беларусаў, спробы адабраньня ад нас нашай нацыянальнай годнасьці, нашай гісторыі, культуры, мовы, адмаўленьне нам у праве, як сказаў наш вялікі пясняр Янка Купала, "людзьмі звацца".

Сумна тое, што і сёння, пры зьмененых палітычных абставінах Католическая царква ў Беларусі зьяўляецца маленькай, нацыянальна чужой, рэлігійнай установай, якая ня мае ніякага значэньня ў беларускім нацыянальным жыцьці. Такім чынам робіцца вялікая крміда бе-

ларусам, асабліва цяпер, калі многія з іх расчараваныя ў матэрыялістычным сьветапоглядзе, шукаюць нечага новага, каб запоўніць духоўную пустэчу. Мімаволі позірк іх зьвяртаюцца ў бок Католическай царквы... Аднак стары касцёл на Беларусі перажывае глыбокі крызіс. Дарэчы, прыйшлося мне неяк размаўляць напярэдадні адкрыцця касцёлу ў Менску з адным партыйным чыноўнікам. Я сказаў, што трэба было б дазволіць весці касцельную службу і казаньні па-беларуску. "Ну да, — адказаў чыноўнік, — если ксендзы начнут служить по-белорусски, то вы все, писатели, националисты, побегите в костел богу молиться. Мы не собираемся укреплять католицизм в Белоруссии. Пускай себе доживает по-польски, немного осталось".

Католическая царква ў Беларусі стаіць на раздарожжы: або замкніцца ў гэта невялічкай нацыянальнай меншасьці, бяз шансаў на будучыню, або, прыпомніўшы загад Збавіцеля — "ідзіце і навучайце ўсе народы", — павярнецца тварам да насельніцтва краіны, спрагнёнага духоўнай стравы.

Тэкст прамовы Васіля Быкава

Вялікі клопат і нягасная трывога сабралі нас тут, у слаўным і сьвятым горадзе на суседзкай зямлі. Клопат за нашу сучаснасьць і найбольш — за нашу будучыню. Пад пагрозай выміраньня наша культура, наша старажытная мова. Дамагчыся іх аднаўленьня старымі бюракратычнымі мерамі, мерамі пастаноў і камісій, мусіць, мерная справа. Для таго патрэбны высілкі ўсёй грамады. Але каб намагчыся на тым высілкі, пера трэба ўсьвядоміць, што нам пагражае, і хоць неяк сарганізавацца. Патомкі нам не даруюць, калі на жыцьці нашых пакаленьняў перапамніцца гістарычным шлях нацыі і на яе касцях народзіцца бяспамятнае племя манкуртаў.

Ужо відаць пэўна, што эканоміка нашай рэспублікі напярэдадні краху, і калі ня будуць прыняты радыкальныя меры, у хуткім часе нас чакае галеча, картачная сістэма, усеагульная беднасьць, пакутым лёс заняпалай краіны. Дзіўна, што тым, ад каго ўсё залежыць, зачараваным магіяй планаваньня і планавікананьня, ня хочучь ўсьвядоміць, якая бяда насоўваецца на рэспубліку. Наш рух не дамагаецца ні багацьця, ні ўлады, але мы ня хочам усеагульнай галечы і прагнем справядлівасьці.

Здаецца, што беларускі народ за сваю драматычную гісторыю заслужыў лепшай долі, чым тая, якую яго адарыла шматгадовае панаванне бюракратычнай сістэмы. Урэшце, толькі сьляпы ня бачыць, што сістэма адхлыла сваё і ўжо ня можа даць народу нічога. Цяпер яна занепакоена адным: праблемай сваёй улады, як зрэзты і заўсёды.

Шматпакутны народ Беларусі не баіцца цяжкасьцяў, не цураецца працы. Ён толькі хоча, каб гэтая праца не была марнай і ішла на карысьць хоць каму-небудзь, калі не яму самому. Нядаўнія дзесяцігодзьдзі, аднак, засьведчылі, што гэта элементарнае спадзяваньне і сама праблематычнае. Напружаная праца мільёнаў, шматгадовае абмежаваньне імі сваіх элементарных патрэб замест належнага плёну несці гора дм расчараваньне. Варта прыпамятаць, што нам даў Афганістан, Афрыка, Блізкі Усход, Цэнтральная Амерыка. Колькі яны каштавалі і чым адплацілі! Усё тое — несумненны вынік хворых амбіцый, бескантрольнасьці і імперскай прагнасьці нядаўняга палітыч-

нага кіраўніцтва. Нацыянальныя і эканамічныя катаклізмы сацыялістычных краін - таксама вынік яго нецярпімасці, паліцэйскай па сутнасці зменнай палітыкі. Увесь сьвет сацыялізму ўстрывоханы крывісам у які яго ўвялі і шукае выйсся.

Сотні разоў ашуканна мы сваё павінны знайсці самі. Наш рух за перабудову з'яўляецца нацыянальным па форме і дэмакратычным па змесце. У ім знойдзецца месца ўсім нацыям, з якіх складаецца народ Беларусі. Мы не выдзяляем з яго нашых кроўных братоў па зямлі і лёсу - рускіх людзей, якія даўно і бязвінна пакутуюць разам з намі, таксама як і трагічную яўрэйскую нацыю, з якой на працягу ўсёй нашай гісторыі мы дзялілі небагатыя набуткі нашай зямлі. Паллякі і літоўцы - нашы гістарычныя браты і мы маем безліч сьведчаньняў сумеснага, сапраўднага існаваньня ў межах адной экалогіі, адной культуры і нават адной дзяржавы. Калі тое было магчыма на зары нашай гісторыі, дзю чаму гэта немагчыма зараз? Н-арод павінен стварыць дзяржаву на сапраўды дэмакратычных пачатках. Рэспубліку для ўсіх, хто ў ёй жыве і паважае яе гісторыю, мову, яе культуру.

У тым мы не адзінокія. У нас ёсць выдатны прыклад нашых братоў - прыбалтыйскіх народаў. У гэты судзьбаносны час яны аказаліся мудрэй, больш дальнабачнымі за нас. Іх палітычная воля творыць чюд і мы жадаем ім пасьпеху. Болей таго, мы ідзем сьледам, спадземся на хыватворную сілу іхняга прыкладу, іхню дапамогу. Тое, што мы ў гэтым будынку, у сьвятой для нашых народаў Вільні найлепшым з магчымых доказаў нашай дружбы і еднасьці. Але гэта толькі пачатак. Пасьпех усёй нашай справы будзе залежаць ад ступені нашай палітычнай і нацыянальнай сьвядомасьці. Таму - за справу, за працу!

Мы верым у чалавечкалюбівую мудрасць Ласквы, розум рускай інтэлігенцыі, ЦК нашай партыі. Мы надта спадземся, што вялікі прараб гістарычнай перабудовы, Міхаіл Гарбачоў, нас падтрымае. Іначай ня можа і не павінна быць. Мы ступілі на цяжкую дарогу дэмакратычнага пераўтварэньня жыцця і на гэтай дарозе нас, мусіць, чакае рознае, але мы маем упэўненасьць: зорка нашага лёсу сьвечыць нам сьпераду. Ззаду - галеча, змрок, сталінскі таталітарызм. Таму з вялікім клопатам і ня меншай надзеяй адгорнем новую старонку нашай шматпакутнай гісторыі.

/Тэксты выступленьняў падаюцца паводле
"Экспрэс-інфармацыі ўстаноўчага з'езду
БНФ ад 25 чэрвеня 1989 г. - рэд./

Заява Зянона Пазняка, зробленая 15 траўня 1989 г.
на прэсканфэрэнцыі для замежных журналістаў пад
час Балтыйскай Асамблеі ў Таліне

Вопрос касается положения в Белоруссии, Республики, которая является членом ООН. Белоруссия в 1930-1950-х годах испытала ужас сталинского геноцида и уничтожения национальной культуры. За годы сталинизма в Республике было убито свыше двух миллионов человек, почти каждый четвертый. Была уничтожена почти вся интеллигенция. Символом сталинского геноцида в Белоруссии стало обнаруженное в прошлом году под Минском место массовых расстрелов - Куропаты. С 1937 по 1941 год там было расстреляно и закопано около 250 тысяч человек. Сейчас вокруг Мінска обнаружено шесть таких мест сталинских убийств. Выяснено также, что аналогичные "душебойки" были вокруг каждого крупного белорусского города. Если в 1920 году население Белоруссии составляло свыше 12 млн. человек, то к началу Второй мировой войны - 9 млн. 200 тысяч человек. Огромное опустошение принесла белорусскому народу Вторая мировая война. Начиная со второй половины 1940-х годов, на место уничтоженной национальной интеллигенции, сотрудников партийного и государственного аппарата систематически присылались кадры из внутренних областей РСФСР. Такова была сталинская политика денационализации и русификации Белоруссии. Сталинская политика белорусские школы, изгонялись из государственного употребления национальный язык, разрушались памятники культуры, фальсифицировалась история, преследовалась религия. Уничтожал народ. В результате сегодня в городах Республики не осталось ни одной белорусской школы. Белорусский язык изгнан практически из всех сфер государственной и общественной жизни. Вот результат культурного геноцида, который мы расцениваем как национальную катастрофу. Поэтому возрождение нации должно стать смыслом существования целых поколений.

В 1986 году произошла катастрофа, которой не было никогда. Чернобыльская атомная станция находится в пяти километрах от белорусской границы. На протяжении недели после взрыва ветры дули в сторону Белоруссии. Тонны радиоактивного вещества выпали на территорию Республики. Более того, когда стронциево-цезиевые тучи повернули в сторону Москвы, их искусственным путем осадил над Белоруссией, прямо на головы жителей Могилевской области. Событие долго держалось в тайне от населения республики и от всего мира. И теперь покров тайны снят лишь частично. Не применяется никаких эффективных мер, не выселяют ни взрослых, ни даже детей. Между тем радиация в юго-восточной части Могилевской области выше, чем в Чернобыльской зоне и достигает местами от 45 до 100 кюри на кв. км., при гранично допустимой величине до 15 кюри на кв. км. В зоне очень опасной для жизни находится свыше 100 тысяч человек. В настоящее время уже больны лейкемией десятки тысяч белорусских детей. Это не считая других болезней, связанных с понижением иммунитета от радиоактивного воздействия. Начался рост раковых заболеваний, хотя по прогнозам ученых это должно было случиться позже, через 5 лет. Есть случаи смерти от рака детей в возрасте до двух лет. О детях Могилевской области никто не заботится, их даже не вывозят на лето из пораженной зоны. Все они ослаблены. Заботу о белорус-

скай дзяцін рэшил узяць на сябе Беларускай Народнай Фронт, но власти праследуюць яго прадставіцель, чыняць прэпятствія.

То, што робіцца властями па ліквідацыі наступстваў Чэрнобыльскай аварыі – профанія. Одна пятая частка ўсёх пахотных зямель Беларусі заражана настолькі, што непрыгодна да існавання. Аднак іх абрабавіваюць і прадуюць радыоактыўна заражаныя прадукты. Да сённяшняга дня ў населенні Беларусі няма індывідуальных дозиметраў, хоць уся тэрыторыя Рэспублікі ў рознай ступені заражана. На запыты населення власти даюць ўспоківаючыя, неполныя і неточныя адказы. Чыстыя спецыялісты б'юць трывожу. Пазіцыя кіравання Рэспублікі ў адносінах да народнай радыоактыўнай трагедыі прэступна. Чэрнобыльская і Могілеўская трагедыі – працяг генацыда. Гэта свядомы планаваны вынік нашай народнай, яе вырожджэння і дэградацыі, падрыўна здаровага і генетычнага фону. І ў культурна-нацыянальным і ў фізічным сэнсе беларускі народ паставіў на грань знішчэння. Праследванню падвергаліся і дагэдняшні населеныя адзначыць грамадскімі акцыямі скорбяі трэцюю частку сваёй нацыянальнай трагедыі.

У горадзе Бабруйска міліцыяй забіты ўдзельнікі траурнай акцыі па Чэрнобылі. У Мінску праследуюцца ўдзельнікі "Гадзіны смутку". Як і чым гэта тлумачыць? Народу Беларусі трэба дапамога. Ні рэспубліканская ўлада, ні власти СССР не ў стане забяспечыць гэту дапамогу, яны не хочуць гэтага; ім безразлічна судыба народа, папавшага ў бяду. Неабходна медыцынскае садыствіе і грамадска-політычная падтрымка.

Аркадзь Будзіч

Нацыянальны нігілізм і рускі шавінізм

"Магутныя бюракраты
Уласным сьцьверджанням рады:
'Гаворыш па-руску -
Інтэрнацыяналіст,
Гаворыш па-беларуску -
Нацыяналіст'..."

/Пімен Панчанка/

У друку савецкай Беларусі часта ўжываюцца цяпершыя выразы: "нацыянальны нігілізм", "нацыянальны нігіліст". Што гэта за зьява і што гэта за людзі – "нацыянальныя нігілісты"? Пытаньне гэтае, на жаль, паўнаму аналізу ў друку не паддаецца, публічнасьць да яго яшчэ не дайшла. А пытаньне гэтае – адно з ключавых для належнага разуменьня Беларускай Трагедыі.

Нацыянальны нігілізм – гэта адмаўленьне традыцыйных культурных вартасцяў: мовы, традыцыяў, гісторыі як веды мінуўшчыны свайго народу. Але калі чалавек адмаўляецца ад аднаго мовы, дык не па-

тое, каб хадзіць нямы – ён сваю мову мяняе на другую, а пры гэтым, каб супакоіць сумленьне, найчасцей і суседа свайго змушае да такога самага кроку. Нігілізм тут – гэта ня толькі адмаўленьне але і прыманьне. Нацыянальны нігілізм на Беларусі – гэта працэс падмены аднаго комплексу культуры другім: беларускага – рускім /расейскім/.

Працэс гэты пачынаецца падменаю мовы, але на мове не канчаецца: ён цягне за сабой перайманьне традыцыяў, эстэтычных і маральных вартасцяў, сьветагляду, а ў канчальным выніку /тое, чаго хоча панявольнік/ – палітычных паглядаў і перакананьняў. Падмена мовы – гэта адно пачатак.

Існаваньне і мэханізм гэтае культурна-палітычнае мэтамарфозы добра разумеў яшчэ Кастусь Каліноўскі, І25-я ўгодкі пакараньня сьмерцю якога былі нясьмела адзначаны летась у Беларусі і ў Вільні. У 4-м нумары сваё падпольнае газэты "Мужыцкая Праўда" Каліноўскі пісаў: "У нас, Дзяцюкі, адно вучаць у школах, каб ты знаў чытаць па-расейску, а то для таго, каб цябе зусім перарабілі на маскала". Праблема аднак у тым, што, калі Беларусь /"тутэйшы" / пераймае расейшчыну і поўнасьці адракаецца свайго /у Галыяна Леўчыка ёсьць на гэтую тэму добры верш: "Хто адрокся сваіх і цурацца нас стаў..."/, дык у яго часта застаецца адчуваньне здрады свайму народу, у яго неспакойная душа, нячыстае сумленьне, бо-ж ён жыве далей у беларускім наваколлі, якое так ці інакш нагадвае яму пра ягоныя нявернасьць дзядом-прадзедам. І ў яго зараджаецца ненавісьць да гэтага напаміну, ён узьненавіджае носьбітаў беларускасьці. З асяродзьдзя гэтых людзей часта выходзяць найбольш зацятныя русіфікатары /і паліянізатары/, беларусафобы і беларусаеды. Гэтых поўна цяпер па міністэрствах і розных установах ды канторах СССР.

Зянон Пазыняк сказаў у інтэрв'ю латыскай газэце "Советская молодець" /20 IV 89/:

"У кіраўніцтве рэспублікі /СССР/ знаходзяцца людзі, якія фактычна ненавідзяць народ, уласную мову, адмаўляюць нацыянальную культуру, гісторыю. Пры чым гэтая папулярная кіраўнікоў да гэтага часу захавалася ў някранутым выглядзе".

Паколькі адмаўленьне культуры, мовы, гісторыі роднага краю вядзе ў савецкай Беларусі да перайманьня рускае культуры і палітычнае праграмы, дык нацыянальны нігілізм на Беларусі трэба называць таксама і рускім нацыяналізмам – фактычна, рускім шавінізмам, бо руская культура тут бярэ верх коштам існаваньня культуры беларускае. Мы з удзячнасьцю адзначаем факт, што некаторыя Расейцы і ў Менску і ў Маскве бачаць гэты гвалт і выказваюцца ў абарону права Беларусаў на сваё месца пад сонцам. Але гэта адзінакавы галас, індывідуальныя спробы прыцягнуць увагу да жудаснае несправядлівасьці. Палітычных плятформаў з расейскага боку ў абарону паняволенай Беларусі тымчасам яшчэ не відаць. І сёння ў Беларускай ССР мы бачым ня двухмоўе, а плянава праводжаную згары палітыку этнацыду. Усё, што "перабудова" тымчасам дала Беларусам, гэта – права пратэставаць афіцыйна і ў некаторых выпадках бяскарна супраць гэтага этнацыду.

Савецкая цензура, а за ёю і агульны словаўжытак замацавалі ў сучаснай публіцыстыцы штампы: "беларускі нацыяналіст" і "нацыя-

нальным нігіліст". Калі Беларусь намагаецца ўсюды ў публічных месцах ухвітаць сваю родную мову /як гэта яму гарантавана канстытуцыяй/, яго абзэваюць "нацыяналістам", "экстрэмістам" /тэрміналогія гэта ўхвітаецца ня толькі гэтакімі рэакцыйнымі публікацыямі як "Вячэрні Мінск", але й партaparатам найвышэйшага ўзроўню ўнутраных інструкцыях. Калі-ж другі Беларусь усюды ўхвітае толькі расейскую мову/не прызнаючы свае роднае/, яго завуць "нацыянальным нігілістам". А ў запраўднасці ён ня гэтулькі нацыянальным нігіліст /паняцце пазначанае пасмунасьцяй/, колькі расейскі шавініст /паняцце актывісцкае/, бо ён ня толькі вызбыўся свае нацыянальнае мовы й традыцыяў, а й іншым субратом вельмі часта адмаўляе права на іх.

Але расейскі нацыяналізм-шавінізм на Беларусі - ня так як беларускі нацыяналізм-экстрэмізм - дасюль не паддаваўся ані аналізу ані нават згадкам пра ягонае існаваньне. Вельмі рэдка таксама сустракаецца і слова "русыфікацыя" ў дачыненні да сучаснае Беларусі, хоць пра "беларусізацыю" /фактычна, дэрусыфікацыю/пішацца даволі шмат.

Пазнаваньне ісьціны, устанавленьне праўды вымагае перш-наперш адпаведнае тэрміналогіі. Чым паўнейшы тэрміналагічны арсэнал, тым дакладней можна прааналізаваць і высьціць тую ці іншую зьяву. Гэта як з фарбамі для мастака - чым багацейшая палітра, тым дакладнейшае адлюстраваньне бачанага сьвету, задумы. Але тэрміналогія культурна-палітычнага аналізу ў сучаснай Беларусі сьведама абмежаваная цензурай, мова яшчэ ня вызвалілася поўнасьцяй ад афіцыйнае паліткі, пэўныя тэрміны, што характарызуюць зьяву, не наблілі яшчэ правоў грамадзянства. У выніку абмежаваньня аналізу, недагаворанасьці да канца, у беларускім грамадзтве пашыранае неразумьне таго, што ёсьць што і хто ёсьць хто. У шуканьні аляхоў да ўздому Беларусі з нацыянальна-культурнае дэградацыі перш-наперш павінен быць выкрыты ўвесь складаны мэханізм культурна-псыхалогічнага й нацыянальна-палітычнага занявольна Беларускага народу: трэба гаварыць ня толькі аб тым, што адкідаецца /нігілізм/, але й аб тым, што прымаецца /русыфікацыя; памятайма Кастуся Каліноўскага зь п'ятлёю на шыі!/, як прымаецца ды ці робіцца ўсё гэта ў згодзе з прынцыпамі справядлівасьці й добрасуседзкага сужыцця двух роднасных народаў.

Заўвага Аўтара: Я ўхвітаю сьведама ўперамешку словы "рускі" і "расейскі". На добры лад, беларуская мова павінна была-б карыстацца выключна словам "расейскі" там, дзе сёньня ўхвітаецца слова "рускі". Паколькі "рускі" фігуруе ў гэтых тэрмінах як "беларускі", "старахитнарускі" і "рускі" ў сьвязе беларускі /за часамі Францішка Скарыны й Вялікага Княства Літоўскага/, дык некаторыя нясумленьня /а бываюць і нясьведамыя/ сучасныя аўтары займаюцца абкраданьнем беларускае мінуўшчыны, запісваючы на рахунак Маскоўшчыны /сучаснае Расеі/ тое, што было і ёсьць беларускім. Але гэта - тэма для асобнага артыкулу.

А.А.

Што здарылася ў Беластоцкім Краі?

Калі я пісаў "Замест агляду друку", змешчаны ў першым нумары "Кантакту", думалася пра адно: у наступным раз павінна быць больш матэрыялу для вопісу, тэматычна не так манатоннага. Але за мінулае ўсяго паўгоддзе здарылася столькі, аб чым нават і не снілася! Вось нагода, каб не лішні раз задумацца над зменлівасьцю лёсу, які абяцэннае здавалася б бяспэчнае і ўзвышае прыніжанае. Паводзіць сябе, быццам бог усіх багоў, бяспэчна справядлівым, без аніякае пабляжкі ні ў чым...

У польскім друку - афіцыйным і неафіцыйным - сапраўды з'явілася нямала публікацыяў на беларускія тэмы. Праглядаючы іх цяпер, з далечнымі перспектывамі, відаць выразны падзел на тры перыяды.

У першым - сьпаліся на старонкі варшаўскіх, кракаўскіх ці лублінскіх газет ды часопісаў тэксты пра беларусаў і Беларусь, напісаныя ў старажытнім тоне, якія не варта і пералічваць. Ажно дзіва бярэ, як глыбока засела ў польскую псыхіку разуменьне нас у катэгорыях XIX стагоддзя; погляд сентымэнтальнага пана на пачцівага халопу. Беларусь такому паляку - гэта нешта накшталт індзейскага заповедніка амерыканцу: абарыгенскі фальклор, варварская прастадушнасць, вегетацыя на абочынах цывілізацыі. Краіна Добрых Людзей якую крэмлёўцаў, каму толькі здумаецца, і шкада, што прападае яна ў вірлівым век прагрэсу... Аднак цікава будзе заўважыць, што з такімі ўраханьнямі вярталіся ў Варшаву рэпартажысты, якія даволі глумна ўжо наведваюць Беларускую ССР. Чаму? - ставіў я сабе пытаньне. Адкуль у іх такія анахронізмы? - пабывалі ж яны не ў нейкай афрыканскай рэспубліцы! Праўда заўсёды простая, на мяжы банальна. І паўстала яна перада мною, таксама, ва ўсёй сваёй яснасьці: Беларуская ССР не ёсьць беларускай дзяржавай. Польскі журналіст, які прылядае ў гэтую рэспубліку, адчувае сябе не болей, як "далека ад Масквы". Як у індустрыялізаваным генэрал-губэрнатарстве, у якім, каб пагутарыць з натуральным беларусам, трэба яго марудліва паўкаць. Наткнуцца ў мільённым Мінску на "тохе-белорусов", з якімі аніяк ён пагаворыць пра Беларусь, бо яна ім адміністрацыйна-геаграфічнае паняцце. Яны не нацыя і не народ, а насельніцтва, от тутэйшыя /"здешніе"/ без духоўных каранёў і чуцця аічынны. Таму мус выбрацца ў раённую глухамань, дзе дымаць галавешкі ад беларускай мовы і культуры, хіва той дробным працэнт "калхознікаў", якія не размаўляюць па-руску і ніхто іх дзеля гэтага не прымушаў, як не прымушаюць вучыцца чытаць-пісаць старуткіх бабуляў з дзядулямі.

Вяскова-местачковая Беларусь, на глебе якой узбуяла ідэя беларускай нацыі, падпала пад цывілізацыйную нівеліроўку вялікарускай імперскай паліткі. Змарнела да маргінальнай нацыянальнай меншасці ва ўласнай рэспубліцы. Аналогія з сітуацыяй беларускага насельніцтва ў Беластоцкім Краі відавочная, хоць прычыны яе супроцьстаўныя /нас тут не пераўтварылі з большасці ў меншасць, мы ён - звычайна - былі ад пачатку сучаснай Польшчы/. Нам дакладна абрыдла чытаць пра сябе ў польскім друку, як пра зыклаў таго свету, у якім захаваліся пакуль што нейкія формы жыцця родам ад даўно вымерлых дынастаў...

Шырокі прагал да другога перыяду пачаўся ў польскіх публікацях недзе пад палову лістапада. Паліякі перажылі шок, літаральна не паверлі ўласным вачам, калі чыталі звесткі пра Курпаты, асабліва пра мінскія падзеі на "Дзяды". Ім і ў галаву не прыходзіла, што беларус калі-небудзь будзе здольным падняць бунт, і не дзе-небудзь, але ў вялікім горадзе! Газеты накінуліся на гэтую тэму, як мовчаніні на свежую маліну, умомаў перадрукаваўшы савецкія рэпартажы з Мінска. Адбылося адкрыццё іншай Беларусі, не па-дзёдаўску пакорлівай ах да абразы годнасці чалавека. Характэрнае пры гэтым, што тмя пасляхецкія /анахранічныя/ сябры беларусаў зусім пазачіхалі, а новых апісальнікаў не знайшлося; другі перыяд закончыўся перадрукамі або пераказамі. Польская журналістыка аказалася непадрыхтаванай да такой змены сітуацыі ў нас. Неяк апраўдваючы яе, трэба прызнаць, што дайшло да гэтага, быццам выбух катла з параю. Самыя ж арганізатары "Дзядоў" не чакалі такіх паваротаў, лічылі сталіністаў усё-такі разумнейшымі, абачлівейшымі ў сваім блізікім да фашызму экстрэмізме...

Канстатуючы усё тое неабходна дапоўніць, што кожнай эпосе патрэбны свае аўтары, Маладую Беларусь змогуць паказаць маладыя паліякі. Яны неўзабаве з'явіцца як карэспандэнты ад імя новаарганізаваных у Польшчы рэдакцыяў, частка якіх узнікае на руінах старых, адхмыгнутых свае гадзі розквіту і грамадскай патрэбнасці.

Чым жа вірознаваецца трэці перыяд? Перш наперш канцэнтрацыя на беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы. А яшчэ і тым, што ініцыявала яго не Варшава або Кракаў, але Беласток менавіта. Упачатку лютага "Кур'ер Падляскі" змясціў "Пад рознымі крэхамі", творчымі незвычайна ханру, слабы і слабенькага аўтара. У выніку гэтай, здавалася б, мала вартай увагі публікацыі скандал узняўся несусветны! Рэдакцыя атрымала каля тысячы пісьмаў; друкавала іх у святочных выданнях - выбраныя - на працягу двух месяцаў, пад канец сакавіка нават штодзень. Такой процібеларускай істэрыі і ў так густых дозах не бывала ў пасляваенным польскім друку. Рэдакцыя не чакала проста навалічнае рэакцыі чытачоў, не дацаніўшы змены грамадскіх настрояў у сувязі з паскоранай дэмакратызацыяй краіны, інаўгурацыяй вядомага Круглага Стала дз рыхтаваннем легалізацыі "Салідарнасці". Спрабувала размяркоўваць пароўні выказванні - атака на беларусаў і іх абарона. Гульня ў аб'ектыўнасць нічога істотнага, аднак жа, не дала; наша меншасць зрагавала ў бок ізаляцыі, духоўнай аўтаномнасці або і суверэнасці. Калі б здарылася гэтка афера на адно пакаленне раней, беларуская маса акунулася б у татальны прыпадок. Але эпоха ўжо не тая, грамадская структура беларускага насельніцтва перастала быць монасялянскай, з'явіўся беларускі гарадскі тып і этас; дамінавалі адпор, наступальныя пазіцыі.

Увесь гэты шум стаў уверцюрай падзей, якіх аніхто пакуль што не прадбачаў на недалёкім гарызонце месяцаў. Знакаміта каталізацыя іх дз падганяла дапераду распачата ў красавіку выбарчая кампанія ў Сейм і Сенат. Арганізаваны ІІ лютага - маладабеларусамі-Беларускі Клуб дзеля самаадукацыі дзеячоўскай эліты вось хутка перарадзіўся ў зародак будучай беларускай палітычнай партыі. Вырасіў - не без некаторага супраціву ўнутры сябе - вылучыць беларускіх кандыдатаў на выбары. Ваганні ў ім адлюстроўвалі няўпэўненасць у якой-кедчы ўдачы; у канчатковым рахунку разлічвалася на падтрымку з боку Праваслаўнае Царквы. Тэмпературы справе прыдавалі захад Беларускага грамадска-культурнага таварыства ўвесці свайго прэ-

зідэнта ва ўсепольскі Выбарны Спісак, як і флірт "Салідарнасці" накіонт беларускага прадстаўніцтва ў парламенце ПНР. Вялікі польскі праўрадавы тыднёвік "Палітка" у нумары ад 29 красавіка надрукаваў важны артыкул "Месца для меншасцяў", у якім катэгарычна ставіў тое ж пытанне. Хапала і іншых, больш-менш аптымістычных, сігналаў, але аніводзін з іх не пацвердзіўся пасля на практыцы.

Нашы кандыдаты рушылі палітычнымі сіротамі ў вір перадвыбарчых канфрантацыяў, маючы за сабою хменьку сяброў Беларускага Клуба, актывістаў Беларускага аб'яднання студэнтаў, і сціплы апарат БГКТ, плюс скромны паўмільён злоты добраахвотных складчыні для друкавання плакатаў і лістовак. "Ніва" дапамагала, колькі мела моцы, і - трэба падкрэсліць - даяльна аднесліся партыйны друк, дзяржаўнае тэлебачанне і радыёвяшчанне не паскупіўшы месца для інтэрв'ю Яновіча і Мірановіча. Цалкам наадварот - на халь - паводзілі сябе экспаненты праваслаўнага руху, не грэбуючы і палітычнай плёткай і хуліганскім зніштожаннем нашых плакатаў, асабліва ў вёсках Гайнаўшчыны дз Бельшчыны. Прапагандавалі яны адначасна... украінскага кандыдата ў паслы, расколваючы такім чынам тутэйшую беларускую стыхію. Шмат адбылося добрага і нядобрага, але самым галоўным было тое, што ўпершыню ад вайны з'явіліся ў нас беларускія палітычныя плакаты і лістоўкі, на шматтысячных мітынгах і зборах прагучала беларускае палітычнае слова, а ў газетах, радыё і тэлебачанні ўбачылі людзі і пачулі беларускія палітычныя праграмы.

Рэзультаты галасавання моцна перавысілі прагнозы нашых шанцаў! Пад сорок тысяч выбарчыкаў пайшло за намі, за беларускімі нацыянальнымі пастулатамі, - такая выніковая сума ўзвяла беларускі рух у ранг трэцяй палітычнай сілы ў рэгіёне, пасля партыйна-урадавай кааліцыі і "Салідарнасці". Мы, выяўляюцца, не дацэнвалі самі сябе і нас - натуральна - не лічылі партнёрам, ад чаго цяпер не наш боль галавы... Вядома, што яшчэ не час праводзіць глыбейшы аналіз дасягнутых намі 4 чэрвеня параметраў, але прынамсі адна выснова не падлягае сумненню: у той дзень нарадзіўся беларускі палітычны рух у Беластоцкім Краі. Гаворка пра яго будзе ўсякая дз ён - насуперак усяму - будзе і будзе!

Быццам апошні акорд - зноў з'явіліся ў друку частыя публікацыі на беларускія тэмы; адмілі як жа змяніўся іх тон, прапаў патэрналізм, старшабратавае паллыванне па плячы - - - і то ў абодвух, канфрантуючых з сабою палітычных лагерах, у партыйных публікацях і ў "салідарніцкіх". Як быццам ад шоку, што раптам аб'явіўся беларускі патэнцыял, у чэрвені органы друку тых галіятаў амаль канкуравалі паміж сабою, хто першы апіша новую тут беларускую сітуацыю...

Каб толькі не закруцілася нам ад гэтага ў галаве, і каб не прамарнавалі мы лёгкадумна эфекты цуду беларускага ўваскрэшэння - мая трывога, іранічная перасцярога.

Віленчук

Віленшчына - вяртанне да традыцыі

Вільня - гістарычная сталіца літоўска-беларускай дзяржавы, Вялікага княства Літоўскага. Тут сфарміравалася старажытнабеларуская літаратурная мова, выдаваліся кнігі Скарыны, Літоўскі статут, хронікі, разнастайная рэлігійная літаратура. Тут дзейнічаў Каліноўскі зямлі і працавалі дзеячы беларускага адраджэння. Пасля ганебнага падзелу Беларусі ў 1920 г., Вільня была цэнтрам грамадска-палітычнага жыцця заходняй Беларусі. Немалое значэнне захоўвала Вільня і ў часе апошняй нямецкай акупацыі: аднавіў сваю дзейнасць закрыты польскімі ўладамі Беларуска-Нацыянальны Камітэт, працавала беларуская гімназія і настаўніцкая семінарыя, дзейнічаў музей імя Івана Луцкевіча, адбываліся праваслаўныя і каталіцкія багаслужбы, даклады і канцэрты, выдаваўся тыднёвік "Беларускі Голас".

Пасля вайны і аднаўлення савецкай улады ў Літве ўсё беларускае грамадскае жыццё на Віленшчыне было ліквідавана, а многія дзеячы знішчаны ў савецкіх турмах і лагерах. Гэтыя дзеянні, як правіла, зыходзілі з прынцыпаў сталінскай нацыянальнай палітыкі, згодна з якой у саюзных рэспубліках дапускаліся да грамадскага ўжытку толькі нацыянальная і расейская мовы. Культурныя і моўныя патрэбы нацыянальных меншасцей ігнараваліся.

Аднак у Літве ў гэтых адносінах стварылася спецыфічнае становішча. Паводле распаўсюджаных тут чутак, на просьбу Баляслава Бярута, на пачатку 50-х гадоў Масква "рэкамендавала" уладам рэспублікі ўлічыць патрэбы польскага насельніцтва. Перад урадам Літоўскай ССР паўстала пытанне, якіх хыхароў рэспублікі лічыць палякамі? Як вядома, на Віленшчыне жыло аўтахтоннае славянскае ці славянізаванае насельніцтва, пераважна каталіцкага веравызнання, якое майчасцей, асабліва па вёсках, карысталася беларускай мовай, аднак лічыла сябе часткова "тутэйшымі", часткова беларусамі, або атоесамліваючы "польскую веру" з нацыянальнасцю, палякамі.

Гэтае складанае пытанне, як правіла, вырашалася не насельніцтвам, але тагачаснымі ўладамі ЛітССР, якія лічылі, што скіраванне "тутэйшых" у польскае руслі прынясе менш шкоды інтарэсам Літвы, чым прывіццё ім беларускай нацыянальнай свядомасці. Думалася прыкладна так: калі з'явіцца ва ўсходняй Літве свядомае беларускае насельніцтва, то ў будучыні можа ўзнікнуць пагроза карэктуры граніцы з Беларускай ССР, тады як польскім яно само па сабе не стане, у сувязі з чым не будуць небяспечнымі ўплывы і прэтэнзіі Польшчы, ад якой, дарэчы, "ахоўвала" Літву не толькі шчыльная савецкая граніца, але і паслушны Маскве сатэліцкі рэжым у Варшаве. У выніку, на пачатку 50-х гадоў было ўладамі адкрыта звыш 300 польскіх школ, нават у такіх вёсках, у якіх пад час нямецкай акупацыі былі беларускія школы. Адначасова з 1953 г. быў арганізаваны выпуск рэспубліканскіх і раённых польскамоўных газет і часопісаў, радыёперадачы, гурткі мастацкай самадзейнасці і г.д.

Усё гэта спрыяла паланізацыі "тутэйшых", аднак яе вынікі былі вельмі сціпымі, што наогул пацвярджала прагнозы улад Літоўскай рэспублікі. З году ў год змяншалася колькасць польскіх школ, якія

у большасці ператварыліся ў двухмоўныя - польска-расейскія. На такі працэс уплываў абмежаваны грамадскі прэстыж польскай мовы, які нягледзячы на адрозніваўся ад прэстыжу напр. беларускай мовы ў БССР ці на Беларускае.

У апошні час польскае пытанне ў Літве стала прадметам асаблівай палітычнай гульні ў кантэксце пашырэння літоўскага руху нацыянальнага адраджэння, згодна з адвечнымі прынцыпамі: "ворат майго воўрага - майм саюзнікам". У выніку стварылася парадаксальная сітуацыя: у Польшчы літоўскія палякаў падтрымоўвае антыкамуністычная апазіцыя, а ў Літве - КДБ і расейскія камуністы, якія спадзяюцца выкарыстаць польскі рух як пажаданую процівагу нацыянальным імкненням літоўцаў. Такім чынам на Віленшчыне хутка аднавіўся дзікі польска-літоўскі канфлікт, які пераканаў літоўскія ўлады і грамадскіх дзеячаў, што стаўка на паланізацыю "тутэйшых" была памылковай.

У такіх складаных умовах летам 1988 г. на літоўскай палітычнай сцэне з'явіўся беларускі клуб "Сябрына", якога кіраўнікі пачалі рыхтаваць грунт для адраджэння беларускага грамадска-культурнага жыцця ў гэтай рэспубліцы. 15 снежня 1988 г. дзеячы "Сябрыны" спаткаліся з прадстаўнікамі літоўскага таварыства "Вільня", якое дзейнічае пры рэспубліканскім Фондзе культуры. У выніку гэтага спатквання абедзве арганізацыі апрацавалі і апублікавалі ў прэсе супольную дэкларацыю "Адрозніў беларускую культуру", у якой былі сфармуляваны наступныя патрэбы беларускага насельніцтва ў Літве:

- арганізацыя беларускіх школ і дашкольных устаноў,
- доступ да сродкаў масавай інфармацыі /беларускі прэсавы орган, радыёперадачы, тэлевізійныя праграмы/,
- стварэнне Таварыства беларускай культуры пры літоўскім Фондзе культуры /гл. "Вечерние Новости", 12 I 1989/.

Неўзабаве, 4 лютага 1989 г., адбыўся ў Вільні ўстаноўчы з'езд Таварыства беларускай культуры /ТБК/. Галоўным мэтам ТБК - актывізацыя нацыянальнага жыцця літоўскіх беларусаў, папулярнацыя і развіццё беларускай мовы і культурных традыцый, дапамога беларусам у вывучэнні літоўскай мовы. У планах работы ТБК на бліжэйшую будучыню - стварэнне беларускай бібліятэкі-чытальні, лекторыя па пытаннях беларускай культуры, а ў перспектыве - адраджэнне Беларускага музея, школы і кафедр у Віленскім універсітэце. Была атрымана прынцыповая згода літоўскіх улад на выпуск прэсавога органа ТБК. Таварыства спадзяецца знайсці сталы прыпынак у старажытных мурах былога базільянскага манастыра, які быў некалі адным з цэнтраў беларускай культуры ў Вільні.

Ці і наколькі магчымае адраджэнне беларускага грамадска-культурнага жыцця ва ўсходняй Літве? Традыцыйныя традыцыі, аднак 45 пасляваенных "мёртвых" гадоў эрабілі сваё і сёння інтэлектуальны патэнцыял ТБК даволі скромны. Праўда, многія важныя праблемы, такія як аднаўленне музея, бібліятэкі ці ўніверсітэцкай кафедры, выпуск часопіса і т.п. могуць быць вырашаны з дапамогай улад рэспублікі, аднак гэтага яшчэ мала для стварэння аўтэнтычнага грамадскага руху ў беларускамоўных вёсках Віленшчыны, на чым Таварыству таксама залежыць. Тым часам насельніцтва гэтых вёсак "ахоўваюць" ад беларускай свядомасці польскія ксяндзы і польскія дзеячы. Ці хопіць актывістам ТБК жадання і сіл, каб пераадолець гэты цяжкі шлях?

У гэтых адносінах многае залежыць ад зацікаўлення літоўскіх улад перспектывай беларускага руху. Пакуль што гэтаму зацікаўленню

спрыме востры міжнацыянальны канфлікт на Віленшчыне, у сувязі з чым літоўскія дзеячы лічаць, што ТБК прыцягне частку нацыянальна несвядомых "тутэйшых" і такім чынам створыць пэўную процівагу польскаму нацыяналізму. Адным з праяваў такой тэндэнцыі быў артыкул Андрэя Сцяпанавіча, апублікаваны ў студзені 1989 г. у віленскіх газетах /ніжэй змяшчаем яго тэкст — рэд./.

Істотнае значэнне ў гэтых адносінах мае таксама прыхільная пазіцыя літоўскай Католіцкай Царквы да духоўных патрэб беларускамоўных католікаў.

З другога боку, польскія дзеячы ў Літве ахвотна бачылі б беларусаў у супроцьлітоўскім фронце і так менавіта можна зразумець цэпную карэспандэнцыю пра заснаванне ТБК, змяшчаную Ю. Ляўга ў газеце "Чэрвоны Штандар". Усё ж варта заўважыць, што гэтая газета, якая распаўсюджваецца і ў беларускіх асяродках, прапагандуе пэсімізм і няверу ў адраджэнне беларускай мовы і культуры ў БССР і такім чынам садзейнічае ўмацаванню сярод насельніцтва пачуцця польскага патэрналізму, маўляў, для беларусаў-католікаў адзіны ратунак у Польшчы, не мове і культуры. Такія "ідэі" дзейсна падтрымоўваюць польскія публіцысты ў ПНР, асабліва каталіцыя, якія ў апошнім часе дайшлі да вываду, што "простая" мова падвіленскіх беларусаў гэта не што іншае як абеларушчаная старадаўняя польская мова.

Згаданая абумоўленні плюс уласная слабасць і недасведчанасць, пакуль што не дазволілі кіраўніцтву ТБК выпрацаваць адназначную палітычную лінію. Некаторыя яго члены арыентуюцца на стратэгічнае супрацоўніцтва з літоўцамі, а іншыя ўсё яшчэ чакаюць нейкай міласціны ад палякаў. Дайшло ўжо нават да таго, што некаторыя члены Рады ТБК публічна адмежаваліся ад члена той жа Рады, які падтрымаў працэс літоўскіх грамадскіх арганізацый, накіраваны на опіненне процілітоўскіх выступленняў газеты "Чэрвоны Штандар" /гл. "Чэрвоны Штандар", ІЗ ІУ 1989/. Тым часам, пасля травеньскіх перагавораў "Саюдзісу" з прадстаўнікамі апазіцыі ў Варшаве, літоўскія палякі пачалі тактычна пераарыентавацца — адыходзіць ад процілітоўскага "Еднання" і, пакуль што нясмела, шукаць прымірэння з "Саюдзісам". А нашы дзеячы апынуліся, далікатна кажучы, у нецікавым становішчы. Пажадаем ім хоць разумных вывадаў.

КТО ТАКИЕ "ТУТЕЙШИЕ"?

В последнее время вильнюсская печать опубликовала несколько заметок с претензиями к руководству Литовского центра переписи населения. Отдельные лица и даже группы выражают «возмущение» в адрес Э. Кунцявичюса (зам. председателя Госкомстата ЛитССР — ред.), мол, на каком основании он дал указание учитывать не только литовскую, польскую, белорус-

скую национальность, но также и тех, кто зовет себя «тутейшими», а свой язык — «простым». Авторы этих заметок пробуют создать впечатление, будто бы они представляют польский народ, и то требуют устранить графу «тутейские», то — причислять их к полякам.

Чтобы прояснить это недоразумение, необходимо обратиться к истории. Ни одна

летопись и ни один историк не упоминает о каком-либо переселении польских крестьян на территорию Литвы или Белоруссии. Около двух тысяч лет населяют территорию бывшего Великого княжества Литовского литовцы и белорусы, они и являются автохтонами этих земель. Первые поляки появились здесь как пленные литовских князей (4000 поляков Ягайла вернул Польшу, когда женился на Ядвиге). Затем с позволения Стефана Батория и Сигизмунда Вазы в Литву и Белоруссию начали проникать поляки-иезуиты. Они прибыли на земли, население которых неохотно расставалось со своей верой и обычаями. По свидетельству летописей и историков (Э. Ликоуски, История унии. Познань, 1875) пришлось привлекать местное население на сторону католичества и поляков экономическими и социальными привилегиями. Магнаты, за ними и мелкая шляхта постепенно принимали католическую, т. е. «польскую» веру и согласно лозунгу «ты польской веры, ты поляк», становились поляками. Так, униаты и православные утрачивали свою интеллигенцию, а их вера становилась мужицкой. «Отказ магнатов и шляхты от веры и обычаев своего народа стал началом упадка белорусской культуры», — писал Ф. Энгельс.

Войны с татарами, турками, Московией, Швецией обескровили Польшу и Великое княжество Литовское. В 1667 г. король Ян Казимир отдает царю Черниговскую область, Смоленск, Северск, заднепровскую Украину. Верховная власть над православием и униатством переходит в Москву. К этому времени на территории Белоруссии и Литвы было 2169 униатских и 1084 православных церквей. Денационализация литовцев и белорусов меняла направление. Теперь был выдвинут лозунг: «Ты русской веры, ты русский!» Для быстрого обрусения населения, кроме религиозной акции, применяются нагайки и казни. В Гумани было вырезано 50 деревень и три городских поселка (16 тыс. зарезано в самой

Гумани). Екатерина II приказывает стереть с карты Европы само название Литва. Везде, включая десятки завоеванных сибирских народов, вводится название Россия.

В этот трагический час население Литвы и Белоруссии проявило стойкость и величие духа. Брошенное продажной знатью, оно не отключилось от своей веры и национальности. Можно только удивляться, что еще в 1834 г. 54 представителя духовенства Новоградчины выступили в защиту унии. А возле Витебска 22 «тутейших» крестьянина утопили в озере. В 1839 г. царь объявил о «добровольном присоединении униатов к православию». 35 непокорных мисских монашек изгнали в Витебск, Полоцк, Мядель и там замучили.

В польской печати 20-х годов часто писалось о «тутейших», которых особенно много сохранилось на Полесье. Их упорное сопротивление ополячиванию и обрусению отразилось в итогах переписи населения во время оккупации Пилсудского. И эту графу в статистических формулярах придумали не вильнюсские руководители переписи, а польские специалисты времен Пилсудского. Вот к ним и надо направлять свои претензии и поучения.

В течение 20 лет на западнобелорусские земли и в Виленщину оккупанты Пилсудского-Желиговского насаживали «осадников» — колонистов, учителей, чиновников. Закрытием белорусских и литовских школ они добивались полной полонизации края. Отчасти им это удалось. Значительная часть белорусов-католиков, лишенная родной школы и духовенства, сегодня считает себя поляками (польской веры). Полонизации помогли и Ю. Жюгжда с М. Гедвиласом, которые в свое время отдали в распоряжение польских деятелей 1340 школ, а белорусам — ни одной. Пришлось белорусским детям ходить в польские или русские школы. Так и воспитывались ренегаты.

Андрей СТЕПАНОВ

"Возрождение" /Atgimimas/, 20 I 1989

Нам Фельетон

Некий Некто

ДЗЯДЫ или репортаж о том, как некоторая часть минчан, сбитых с толку безответственными элементами из обшеств "Мартиролог", "Толока" и др., дерзнула без позволения начальства провести день поминования усопших и убиенных и что из этого получилось.

/устаами махрового бюрократа/

Недавно, 30 X 1988 г., наша доблестная милиция по повелению отцов и благодетелей града Минска и всея Белья Руси провела по всем правилам военного искусства блестящую операцию по усмирению злейших врагов нашего общественного порядка, безответственных демагогов - митингеров, требовавших поименного оглашения и предания суду наравне с военными преступниками вдохновителей, организаторов и исполнителей целительных сталинских кровопусканий и их обидительных помощников-осведомителей, т.е. тех ревностных слуг отечества, коих "вырастил Сталин на верность народу, на труд и на подвиги их вдохновил". Эти зловредные безумцы-митингеры, презрев многотрудные дела нашего начальства и его неуслыпные заботы о благе своих подданных, договорились до невиданного и неслыханного непотребства - де создания народного фронта Белоруссии! И к сему предосудительному деянию они призывали минчан на своем запрещенном властями возмутительном сборище, именуемом митингом.

Но они забыли - и об этом пришлось им напомнить! о существовании нашей народной милиции, наследнице славных традиций 30-х годов, способной осуществлять широкомасштабные операции по обезвреживанию врагов народа и имеющей высочайше нравственно-политические и оперативно-тактические качества, в которых злоумышленникам пришлось еще раз убедиться на собственном опыте.

Описанной ниже операции, военному таланту ее организаторов и доблести ее исполнителей, а также гражданской совести властей, благословивших витязей в серых шинелях на ратный подвиг, благодарные подданные, несомненно, рано или поздно воздадут должное.

Не претендуя на полноту и точность информации - это дело будущих историков - и сознавая малость своих познаний в военном деле, попытаюсь все же описать тактические приемы, мастерски примененные нашей милицией в сей памятный день.

1. Диверсии на коммуникациях противника с целью недопущения своевременного сосредоточения его сил. На направлении к месту митинга маршрут поездов метро был сокращен, а движение городского транспорта /дез/организовано с таким расчетом, чтобы подавляющее большинство митингеров смогло прибыть к месту сбора с опозданием на 40-50 минут и, упершись в плотные милицейские шеренги и кордонн,

решило разойтись подобру-поздорову, ибо не каждый отважится проверить на собственной шкуре, как "моя милиция меня бережет".

2. Обеспечение подавляющего превосходства над противником в технике и живой силе на направлении главных ударов. Наша милиция продемонстрировала гошную мощь целой колонной заполненных воителями правопорядка многоместных автобусов, лазиков и легковых машин, машин наподобие похарных /по-видимому, водометных/, крытых машин, с решетчатыми окнами и без оных, машин с красным крестом и т.д.

3. Расчленение войска противника с целью последующего разгрома его по частям. Предводители митингеров и ораторы оказались прихатыми к ограде Московского кладбища плотным строем синих шинелей, отделявшим их от основной массы злоумышленников, которая в свою очередь тоже была столь же искусно разрезана надвое еще более мощной ударной колонной и блокирована со стороны дороги милицейскими машинами и автобусами.

4. Маневр. Сия баталия была не позиционной, а маневренной. Предъявленный инсургентам ультиматум о добровольной сдаче позиций и респуске своих сил остался без ответа, если не считать ответом крики "Вандея!" и "Даеш народный фронт!". Дабы избежать полного окружения и поражения, "не обнажив мечей" /то есть не сказав речей/, мятехники по указанию своих предводителей двинулись параллельно линии фронта, используя в качестве рокады коридор между шеренгами противника и брешь в боевых порядках его правого фланга, в общем направлении на Куропаты.

В ответ на этот маневр мятехников наша славная милиция оперативно погрузилась на машины и, "сверкая блеском стали", мощной колонной двинулась по шоссе к новому месту дислокации противника, с насмешкой глядя на бредущих по обочине дороги злоумышленников.

Воспользовавшись тем, что автомобили не могут прыгать через овраги и карабкаться по крутизне - а вертолеты против мятехников почему-то не были использованы - инсургенты, резко изменив маршрут, кратчайшим путем, опередив противника, вышли на опушку леса в Куропатах и остатком своих сил несколько тысяч человек заняли позицию, не весьма выгодную в оперативно-тактическом отношении: с запада лес, с севера и востока - крутой обрыв; с юга - пологий склон.

5. Психологическое воздействие на противника. Несомненно, численность и грозная техническая мощь нашей славной милиции устрашающе действовали на инсургентов, и потому значительная часть их дезертировала еще на марше от кладбища к Куропатам. Но предводители мятехников значительно ослабили это воздействие таким выбором нового места дислокации инсургентов, которое повышало их нервный тонус напоминанием о 200-х или 300-х тысячах врагов народа расстрелянных в Куропатах при Сталине.

6. Борьба со службой информации и связи противника, дабы нарушить работу его штаба и взаимодействие между различными подразделениями его войска. Было сделано все возможное для того, чтобы инсургенты не смогли воспользоваться микрофонами и динамиками, а также фотоаппаратами и прочими средствами фиксации событий, вследствие чего их предводители и ораторы могли рассчитывать только на мощь своих легких и голосовых связок. Но политическое сознание этих безответственных нигилистов оказалось столь низким, а их упрямство и

дерзость столь высокими, что даже в этих условиях они начали митинг. Успели выступить только три оратора с общей декларацией и предложениями по созданию и функциям народного фронта и по программе общества "Мартиролог" да еще с крамольными виршами. Смысл сих возмутительных воззваний указан в самом начале репортажа.

7. Вторичное расчленение войска инсургентов и превращение его в "слоенный пирог" /слой бунтовщиков - слой милиции/, окруженный плотным кольцом серых шинелей. Пока мятежники митинговали, предаваясь надеждам на гласность, демократию и перестройку, бравые молодцы в серых шинелях, гулко чеканя шаг, окружили центральную часть митингеров вместе с их предводителями и ораторами двумя плотными кольцами, из которых одно было обращено фронтом к "трибуне" а другое - в противоположную сторону.

Точно так же еще более мощными ударными клиньями в коленку по четыре была рассечена на концентрические круги и взята в плотное окружение почти вся остальная масса инсургентов. Избежать окружения удалось лишь тем относительно немногим, которые благоразумно и заблаговременно, не дожидаясь боевых действий, отошли от основной массы митингеров и от милиции на весьма почтительную дистанцию. Все пути отхода инсургентам были отрезаны тем более надежно, что шоссе было блокировано мощным моторизованным резервом, т.е. вышеуказанной техникой с надлежащим обеспечением, а численность нашей славной милиции была вполне достаточной не только для разгрома мятежников, но и для надежной блокировки близлежащих останков городского транспорта и даже для преследования по пути к ним разрозненных групп инсургентов.

8. Одновременный и согласованный удар по всем направлениям, разгром и преследование бегущего противника.

Справедливо усматривая смертельную угрозу нашему общественному порядку и безопасности самой милиции в том, что дерзкие юнцы и девочки хером скандировали "Вандея!" и "Нардный фронт!", наши витязи правопорядка преисполнились отваги и решимости и не ударили в грязь лицом, как только последовала команда показать зарвавшимся злоумышленникам кузькину мать. Оратор был прерван на полуслове, тут же послышались истошные вопли, визг женщин и крики: "Что ж вы твердите, изверги!". Толпа инсургентов смешалась, забурлила и получила мощное ускорение от благодатных пинков и дубинок, хлынула вниз по склону холма, конвоируемая изнутри и снаружи.

Трудно сказать, сколько было арестованных, то бишь, задержанных, но, судя по численности и оснащению милиции, количество их исчисляется десятками. Гуманизм и благовоспитанность нашей милиции широко известны и в последние два года неоднократно освещались в нашей печати. Правда, наша белорусская милиция по этой части несколько уступает узбекской, но тем не менее, можно предположить, что в отделениях милиции с задержанными обращались не менее галантно, чем на месте митинга. К особе же галантности должно было располагать то обстоятельство, что среди инсургентов и, вероятно, среди задержанных тоже, было много девушек.

На следующий после этой славной операции день представители властей и милиции по телевидению и печати доложили народу о том, что милиция успешно защитила его покой от кучки демагогов и подстрекателей, и заверили народ, что он может быть спокоен, ибо

власти "и впредь не намерены пускать проведение митингов на самотек" и не допустят превращения их в анархию. Из этого заверения властей народ понял, что ему милостиво позволено просить у начальства разрешения на проведение митинга, что таковое разрешение будет даровано, а митингующие получают в свое распоряжение площади и залы, радио- и телеканалы при условии, что они будут достаточно сознательны, законопослушны и патристичны, чтобы митинговать во славу и в поддержку начальства. В противном же случае им отечески вправят мозги с помощью палаты № 6, хороброй дружинишки в серых шинелях и теге самого заведения, клиенты которого все делают сидя.

Правильность такого понимания подтверждается сообщениями в нашей печати и по ЦТ о формировании специальных подразделений милиции и войск МВД для обеспечения порядка на митингах и о том, что такие подразделения нам не необходимы, как воздух, в связи с низким уровнем общей и политической культуры нашей публики, в том числе и культуры митингования. Что по части культуры наша публика, и особенно интеллигенция, отстает от Запада - это факт. А посему, ежели на трибуну митинга поднимется какой-нибудь студентиска или доцентиска, то для порядка надобно, чтобы он имел перед глазами простой и понятный эталон, образец, благовоспитанности, культуры и демократии. В качестве такого образца совершенно естественно предложить милицейского капитана, а еще лучше прапорщика или старшину который, руководствуясь многемудрыми инструкциями начальства, будет в каждом отдельном случае вполне компетентно судить, что культурно, а что - нет, и вполне квалифицированно наводить демократический порядок и культуру. Правда, по ЦТ иногда говорится о том, что нашей милиции тоже следует подучиться кой-чему по части наведения порядка и культуры. В этой связи описанную выше операцию минской милиции следует оценивать как великий пионерский пачин в деле такой учебы.

Глубоко символичен тот факт, что сборище митингеров, этих нынешних врагов народа, было разгромлено в тех самых Куропатах, где по воле отца народов расстреливали их предков.

Проведенная минской милицией операция по разгону инсургентов - митингеров займет достойное место в анналах нашей истории как поучительная репетиция возрождения славных традиций 30-х годов.

Слався, отечество наше свободное! Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек!

Палітыка ніколі не была філасофскай дыскусіяй. Істота палітыкі - змаганне акрэсленых інтарэсаў і сіл, а не навуковая спрэчка паміж прыхільнікамі разнастайных поглядаў. Беларусь, дзе наш інтарэс, дзе наша сіла?

Г І С Т О Р Ъ Я

Врн Туронак

Нежаданая рэспубліка

На працягу стагоддзяў расейскі імперыялізм імкнуўся авалодаць Беларуссю і Украінай, без якіх немагчымай была яго актыўная палітыка ў Еўропе. Пасля падзелаў Рэчыпаспалітай, асабліва пасля паўотанняў 1831 і 1863 гг., пачалася планавая русіфікацыя Беларусі, якая павінна была ўвекавечыць панаванне Расеі ў гэтай краіне. Афіцыйна не прызнавалася беларуская нацыя і мова, што абумовіла забарону друку – гэтай перадумовы нацыянальнай свядомасці. Аднак у 1904–1906 гадах, у выніку прагранай вайны з Японіяй і рэвалюцыі, царызм быў вымушаны лібералізаваць сваю ўнутраную палітыку. І хаця надалей не прызнавалася беларуская нацыя і мова, усё ж былі адмененыя абмежаванні выдавецкай і культурнай дзейнасці, што спрыяла росту нацыянальнай свядомасці.

Гэтыя магчымасці пасляхова выкарысталі дзеячы маладога беларускага нацыянальнага руху, які, нягледзячы на розныя яго недастаткі, напярэдадні першай сусветнай вайны быў ужо заўважальным грамадскім фактарам. Невымпадкава да першай сусветнай вайны асноўным напрамкам беларускай палітычнай думкі была арыентацыя на аўтаномію Беларусі ў саставе дэмакратычнай Расеі.

У выніку ваенных падзей, у верасні 1915 г. Беларусь была падзелена: прыкладна 25% яе тэрыторыі акупіравалі немцы, а другая, значна большая яе частка заставалася пад уладай Расеі. На абшары сваёй акупацыі Нямеччына, як першая вялікая дзяржава, хутка прызнала асобнасць беларускай нацыі і мовы, што стварыла падставу для развіцця беларускага школьніцтва, выдавецкай дзейнасці і іншых галін грамадскага і культурнага жыцця. На ўсходніх абшарах Беларусі падобныя магчымасці ўзніклі ў 1917 г., пасля Лютаўскай рэвалюцыі. У сакавіку паўстае ў Менску Беларускі Нацыянальны Камітэт, у ліпені яго змяняе больш радыкальная Рада беларускіх партый і арганізацый, якая ў кастрычніку рэарганізуецца ў Вялікую Беларускую Раду, як прэтэндэнта да вярхоўнага нацыянальнага прадстаўніцтва.

Аднак, нягледзячы на дэклараванне Лютаўскай рэвалюцыяй свабоды, мэты і дзейнасць Рады ігнараваліся петраградскім Тымчасовым урадам, які надалей сцяяў на варце інтарэсаў "адзінай і непадзельнай" Расеі. Яго прэз'ер, А. Керанскі, у адказ на прадстаўленні Радай пастулат аўтаноміі Беларусі, заявіў: "Россия – не этнографический музей!".

Першы ўсебеларускі з'езд

Таму Вялікая Беларуская Рада спадзявалася, што ў данай палітычнай сітуацыі больш рэальнай прадпасылкай вырашэння пытання беларускай дзяржаўнасці з'яўляецца нацыянальная праграма Леніна /самавызначэнне аж да аддзялення/. Неўзабаве пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі, у палове лістапада 1917 г., Рада выступіла з пастулатам заключыць мір з Нямеччынай, аб'яднаць акупіраваныя нем-

цамі заходнебеларускія абшары і стварыць Беларускую дэмакратычную рэспубліку, як састаўную частку савецкай Расеі. Такім чынам Рада не выказвала сепаратыстычных дзеянняў, у чым яе вінавацяць беларускія савецкія гісторыкі.

У гэтых адносінах асабліва цікаваць прадстаўляе ўсебеларускі з'езд, які быў скліканы Вялікай Беларускай Радай і зсэраўскім Беларускім Абласным Камітэтам у снежні 1917 г. у Менску. З'езд не закончыў сваёй работы і быў разгнаны салдатамі на падставе рашэння старшні Савета Народных Камісараў Заходняй вобласці К. Ландера. Гэтая акалічнасць абумовіла наступны, нібыта лагічны, тэзіс усходніх і заходніх вучоных: калі з'езд быў разгнаны бальшавікамі, то гэты значыць, што ён быў антысавецкі, антыбальшавіцкі, з чаго ўжо прости вывад аб яго буржуазных, сепаратыстычных і незалежніцкіх імкненнях.

Усё ж гэты тэзіс часам даводзілася абгрунтоўваць, з чым "сумленна" даследчыкі спраўляліся лёгка і даволі паспяхова. Вось прыклад з заходняга боку: У зборніку дакументаў "За дзяржаўную незалежнасць Беларусі" /Лондан 1960/, адрэдагаваным Гадаславам Астроўскім /дарэчы, удзельнікам з'езда/, прыводзіцца тэкст прынятага дэлегатамі першага пункта рэзалюцыі з'езда, як наступнае:

"І. Замацоўваючы сваё права на самавызначэнне, абвешчанае расейскай рэвалюцыяй, і зацвярджаючы рэспубліканскі дэмакратычны лад у межах Беларускай Зямлі, для ўратавання роднага краю і захавання яго ад падзелу, І-шы ўсебеларускі Кангрэс пастанаўляе безадкладна ўтварыць із свайго складу орган краёвае ўлады, які часова становіцца на чале кіраўніцтва краем, уваходзячы ў зносіны з цэнтральнай уладай".

Так прадстаўлены тэкст рэзалюцыі павінен выклікаць уражанне, што з'езд меў незалежніцкі і сепаратыстычны характар, што на добры лад, павінна апраўдаць рашэнне Ландера, як праціўніка незалежнай Беларусі.

А цяпер прыклад з усходняга боку. Вадзім Круталевіч у сваёй кніжцы "Рождение Белорусской Советской Республики" /Менск 1975, с. 134/ так прадстаўляе цытаваную рэзалюцыю: "... съезд принял резолюцию о создании органа краевой власти "в лице Всебелорусского Совета крестьянских, рабочих и солдатских депутатов" и "республиканского строя". Краевому совету должна была перейти власть в Белоруссии. Такое решение означало непризнание существующей Советской власти в Западной области. И не только непризнание, но и узурпацию власти. Этим решением съезд противопоставил себя Октябрьской революции.". Дык жа, паводле Круталевіча, інакш і быць не магло, паколькі "на съезде господствовали мелкобуржуазные партии, не признававшие новой власти" /с. 128/.

Перш чым выкажам свае заўвагі, прапануем цярыліваму чытачу поўны тэкст прынятага з'ездам першага пункта рэзалюцыі з падкрэсленымі аўтарам яе элементамі, прапушчанымі Астроўскім і часткова Круталевічам:

"Г. Закрепляя свое право на самоопределение, провозглашенное Российской Революцией и утверждая демократический республиканский строй в пределах Белорусской земли, для спасения родного края и ограждения его от раздела и отторжения от Российской демократической федеративной Республики, I-й Всебелорусский съезд постановляет: немедленно образовать из своего состава орган краевой власти в лице Всебелорусского Совета Крестьянских, Солдатских и Рабочих Депутатов, который временно становится во главе управления краем, вступая в деловые сношения с Центральной властью, ответственной перед Советом Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов" /"Белорусская Рада", 1917, № 127/.

Як бачым, з'езд паклікаў не буржуазны, а савецкі орган краёвай улады і выказаўся не за аддзяленне, але супроць аддзялення Беларусі ад РСФСР. А паколькі гэты пункт рэзалюцыі быў прыняты аднагалосна, то вывад Круталевіча аб тым, што дробнабуржуазныя партыі, якія "господствовали" на з'ездзе, не прызнавалі савецкай улады, з'яўляецца неабаснаваным. Згодна з праграмай бальшавіцкай партыі былі таксама праекты іншых пунктаў рэзалюцыі з'езда, у тым ліку: патрыбаванне неадкладнай перадачы зямлі без выкупу працоўнаму сялянству, устаўленне народнага кантролю над прамісловасцю і гандлем, вываду польскіх легіёнаў /генерала Лоўбар-Мусьніцкага - Ю.Т./ з Беларусі і г.д. Асабліва цікавае прадстаўляе праект рэзалюцыі аб дэлегаванні прадстаўнікоў Беларусі на мірныя перагаворы ў Брэсце, якія павінны былі змагацца за яе тэрытарыяльную цэласнасць і неаддзяленне ад Савецкай Расіі. У сувязі з разгонам з'езда гэты пункт рэзалюцыі не маглі быць пастаўлены на галасаванне.

Аб тым, што Усебеларускі з'езд не быў антысавецкі, сепаратысцкі і г.д., сведчаць таксама іншыя акалічнасці. Па-першае, дазвол і грошы на яго правядзенне даў петраградскі Народны Камісарыят Нацыянальнасцей, якім кіраваў Сталін. Па-другое, пад час работ з'езда, старшыня яго прэзідыума Савіч звяртаўся па прамым провадзе да Сталіна з запытаннямі і атрымоўваў яго адказы, што сведчыць аб узajemных дзелавых адносінах /гл. "Белорусская Рада", 1917 № 10/. І ў гэтым трывалым сведчанні: паведамляючы цэнтральнай уладзе ў Петраградзе аб разгоне Усебеларускага з'езда, Ландер не скарываў, што з'езд выказаўся "в принципе за признание Советской власти" /гл. Ф. Турук, Белорусское движение, Москва 1921, с.108/.

Гэтыя факты замоўчваліся Астроўскім і Круталевічам, каб даказаць тое, чыго не было. Пры тым Астроўскі імкнуўся стварыць міф аб неаддзяленні характары Усебеларускага з'езда, а Круталевіч падпарадкоўваўся ідэалагічным патрыбаванням "застойнага" часу для апраўдвання расейскага шавінізму кіраўнікоў Заходняй вобласці. У гэтых адносінах нічога не змяніла і перабудова, аб чым сведчыць нядаўняе выступленне І. Ігнаценкі ў друку /Рэспубліка, якая не адбылася, "Чырвоная Змена", 22 УІ 1989/. У сапраўднасці з'езд быў разгнаным з яго імкненнем стварыць на беларускай зямлі свой, беларускі, орган савецкай улады, замест прэтэндуючых на яе чужых камісараў, якія надалей, як Мураўёў і Керанскі, не прызнавалі беларускай нацыі і паслядоўна - яе права на самавызначэнне. Характэрна, што такое імкненне з'езда Круталевіч назваў "узурпацыяй".

Такім чынам сярод беларускіх палітычных дзеячаў, якія арментаваліся на савецкую ўладу, у снежні 1917 г. узнік першы крызіс недаверу да гэтай улады, паколькі ланіскім дэкларацыям не адпавядалі практычныя дзеянні, якія нагадвалі старую імперскую палітыку. І памыліца тых гісторыкі і публіцысты, якія лічаць, што разгон Усебеларускага з'езда быў рэзультатам валантарызму ці недысцыплінаванасці бальшавіцкіх дзеячаў Заходняй вобласці. Не інакш думалі і ў Петраградзе. Як пісала газета "Рэволюционная ставка" /9 XII 1917/, "наша партия никогда не стояла за разрушение создавшихся больших государственных организаций и создание мелких национальных республик. Наша партия в данном случае готова признать известные заслуги империализма /читай - расейскага - Ю.Т./, приведшего к созданию нового типа государства - наднационального государства". Такую лінію нацыянальнай палітыкі неўзабаве пацвердзілі мірныя перагаворы ў Брэсце, пад час якіх беларускае пытанне дэлегатамі Леніна ўвогуле не ставілася.

Адмоўныя адносіны бальшавікоў да беларускай савецкай дзяржаўнасці ў канцы 1917 і на пачатку 1918 г. садзейнічалі росту незалежнай арментацыі сярод беларускіх палітычных дзеячаў, хаця значная, калі не пераважная іх частка ўсё яшчэ аглядалася на Леніна і Сталіна.

Беларуская Народная Рэспубліка

18 лютага 1918 г. нямецкая армія пачала чарговае наступленне і ў кароткім часе выйшла на лінію Дняпра, захапіўшы з сабой усю тэрыторыю Беларусі. Нямецкую палітыку ў гэтым раёне вызначаў неўзабаве падпісаны Брэсцкі трактат, згодна з якім Беларусь трактывалася як частка Расіі і як своеасаблівы залог пад кантрыбуцыю, якую уряд РСФСР абавязваўся заплаціць Нямеччыне /6 млрд. рублёў у золата/.

Аднак, знішчыўшы Менск /25 лютага/, нямецкая X армія сустрэла там пакліканы Усебеларускім з'ездам орган краёвай улады, які выйшаў з падполля і аб'явіў сябе тымчасовым урадам /Народным Сакратарыятам/ Беларусі. Немцы аднесліся да яго так, як да ўрада варожай дзяржавы: праўда, Народны Сакратарыят не быў разгнаны, але была забароненая яго дзейнасць, канфіскавана кааса, а з яго сядзібы быў зняты бела-чырвона-белы сцяг. Неўзабаве пасля гэтага інцыдэнту Народны Сакратарыят прадставіў камандуючаму X арміі, генералу Э. Фалькенгайну, мемарыял, патрабуючы м. інш. выконвання яго адносін да справы беларускай дзяржаўнасці. Гэты крок меў важныя паслядоўнасці: хаця берлінскі ўрад надалей афіцыйна не прызнаваў Беларусь, то камандаванню акупацыйнай арміі, магчыма на ўласную руку, дазволіла Народнаму Сакратарыяту рэалізаваць дзяржаўную дзейнасць.

Мэты і напрамкі гэтай дзейнасці прадстаўляла другая устаўная грамата Выканаўчага Камітэта Ряды Усебеларускага з'езда /9 сакавіка 1918 г./ . Грамата змяшчала асноўныя прынцыпы канстытуцыі Беларусі, м. інш. скасаванне прыватнай уласнасці на зямлю і яе перадачу без выкупу тым, хто на ёй працуе. Грамата ўпершыню акрэсліла назву дзяржавы як Беларускаю Народную Рэспубліку, аднак абыходзіла маўчаннем яе юрыдычны статус, не мяняючы такім чынам яе становішча як састаўной часткі федэратыўнай Расіі. 18 сакавіка Рада Усебеларускага з'езда пракамуе сябе Радой БНР.

Урэшце, у ночы з 24 на 25 сакавіка Рада БНР прыняла трэцюю ўстаўную граматы, якая абвешчала Беларусь незалежнай і вольнай дзяржавай і скідала "апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, якое гвалтам накінулі расійскія цары". Паводле Круталевіча, трэцяя грамата была прынята нязначнай большасцю галасоў членаў Рады БНР, што сведчыць аб усё яшчэ існаваўшай значнай апазіцыі ў адносінах да ідэалу незалежнай Беларусі. Да рэчы, нават цытаванае толькі што "ярмо" было царскага паходжання, а гэта значыць, што рэдактары граматы не адважыліся так фармуляваць свае адносіны да рэвалюцыйнай Расеі. Такім чынам, можна меркаваць, што сімпатыі членаў Рады да новай Расеі ўсё яшчэ заставаліся значнымі.

Акт 25 сакавіка адлюстроўваў надзею Рады БНР на юрыдычнае прызнанне Беларускай Народнай Рэспублікі ўрадам Нямеччыны і іншых дзяржаў. Аднак і гэты крок не змяніў становішча берлінскіх улад. У адказ на ноту Народнага Сакратарыяту канцлер Георг Гертлінг заявіў, што Нямеччына надалей разглядае Беларусь, як частку Расеі і, паводле Брэсцкага трактату, не можа без згоды ўраду Леніна прызнаць незалежнасць Беларусі. Безвыніковымі былі і іншыя захады Рады БНР ў гэтай справе.

Чакаючы на змену міжнароднай кан'юнктуры, не прызнаваная Берлінам Рада БНР кармсталася дзейснай падтрымкай Фалькенгайна і з яго ведама і дазволу пачала арганізаваць свой мясцовы апарат улады. Неўзабаве немцы перадалі органам БНР ведамствы прамысловасці, гандлю, асветы, грамадскай апекі і іншыя, якімі кіраваў Народны Сакратарыят пад кантролем акупацыйных улад. 27 мая Фалькенгайн прыняў прадстаўнікоў Рады і ўраду БНР і заявіў, што іх дзейнасць "неўзабаве дасць Беларусі пазітыўныя рэзультаты", што гэтымі дзеячамі ўсё прымалася як намёк на юрыдычнае прызнанне БНР.

Важнай сферай практычнай дзейнасці ўлад БНР было школьніцтва і культура. Пры Народным Сакратарыяце Асветы паўстала бюро для апрацоўкі школьных падручнікаў і таварыства "Прасвета", якое займалася іх выпускам. Былі арганізаваны курсы для настаўнікаў і школьная інспекцыя, паширана сетка пачатковых і сярэдніх школ. У Менску стварыўся Педагагічны Інстытут, пачалася падрыхтоўка да адкрыцця Беларускага ўніверсітэта, працаваў беларускі тэатр, Таварыства Драмы і Камедыі і іншыя ўстановы культуры. Пад кантролем Народнага Сакратарыяту выходзіла рэкордная да гэтай пары колькасць 14 беларускіх газет і часопісаў. Беларуская мова ўпершыню стала дзяржаўнай.

Цікава заўважыць, што да кампетэнцыі Народнага Сакратарыяту належаў таксама сфера замежнай палітыкі. З яго ініцыятывы летам 1918 г. нямецкае камандаванне пачало перагаворы з урадам РСФСР аб далучэнні да БНР задняпроўскіх абшараў, якія тады знаходзіліся пад расейскай адміністрацыяй. У гэтай самай справе, а таксама з мэтай прызнання БНР ездзіла ў Маскву беларуская надзвычайная місія. Былі акрэдытаваны дыпламатычныя прадстаўнікі БНР ў некалькіх краінах, а ў Кіеве дзейнічала Беларуска-Гандлёвая Палата. Грамадзяне краіны пры вездзе за граніцу атрымлівалі пашпарты, якія выдаваліся ад імя БНР.

Усё гэта сведчыць, што ў 1918 годзе існавалі дзве тактыкі нямецкай палітыкі ў адносінах да Беларусі: не прызнанне БНР у Берліне і адначасова яе стварэнне пад іховай X арміі. Магло б здавацца, што была гэта супярэчлівая палітыка, аднак у сапраўднасці яна адлюстроўвала звалючы нямецкіх поглядаў на беларускае пытанне. Зай-

маючы 25 лютага Менск немцы былі перакананыя аб няздольнасці беларусаў да дзяржаўнага будаўніцтва. Аднак сустрэлі тут дынамічны беларускі цэнтр, якога дзейнасць хутка вызваліла дрымучыя ў народзе нацыянальныя сілы. Гэта ўплывала на рост зацікаўлення патэрыяльна-нацыянальнымі масамі беларускага руху. Больш недаверліва адносіўся да яго афіцыйны Берлін, затое дасведчанні мясцовай акупацыйнай адміністрацыі былі больш аптымістычнымі.

Стварэнне незалежнай беларускай дзяржавы адлюстроўвала надзею Фалькенгайна на ліквідацыю небяспечнага расейскага кліна, які згодна з пастановамі Брэсцкага міру прадстаўляла Беларусь, і які раздзяляў новаствораныя дзяржавы - з аднаго боку Украіну, і з другога - Літву, Латвію і Эстонію. У кантэксце гэтага палітычнага імкнення хутка змянялася значэнне тых фактараў, якія раней выклікалі абмякчаванне немцаў да беларускага пытання. Прафесар берлінскага ўніверсітэта, Фрыц Куршман, які летам 1918 г. адвёдаў Беларусь і пазнаёміўся з існуючым становішчам, не прычыў, што беларускі патэрыял яшчэ слабы, але адначасова бачыў хуткі яго рост і дасягванне, а таксама ўспрымманне насельніцтвам. Бачыў ён і недастаткі Рады БНР, аднак і ў гэтым выпадку выказваў перакананне, што "калі беларусы ўжо сядзяць у сядле, то навучацца і ехаць" /"Дойчэ Рундшаў", т. 176, 1918, с. 274 і 292/. Акрамя таго, немцы ўсведамлялі карысць, якую давала БНР у іх цэлай усходняй палітыцы. Такім чынам падтрымка Рады БНР і Народнага Сакратарыяту выражала імкненне акупацыйнай адміністрацыі падрыхтаваць гэтыя органы да пераняцця ў спрыяльных умовах рэальнай улады ў Беларусі. Паводле Куршмана, Народны Сакратарыят "быў рэзервным урадам, якога фармальнае прызнанне залежала перш за ўсё ад выніку вайны".

Далейшы лёс БНР перакрэсліла паражэнне Нямеччыны на заходнім фронце. Гэтая акалічнасць прычынілася да заключэння 27 VIII 1918 г. пагаднення з Савецкай Расеяй, якое прадугледжвала датэрміновую эвакуацыю нямецкіх войск з раёнаў паміж Дняпром і Бярэзінай. Працэс эвакуацыі прымешла рэвалюцыя ў Нямеччыне і яе капітуляцыя ў лістападзе 1918 г. На пачатку снежня немцы пераказалі Менск савецкім уладам, а Рада БНР і яе ўрад эвакуаваліся ў Гародню, дзе працягвалі дзейнічаць да вясны 1919 г., г.зн. да адступлення нямецкіх войск з гэтага абшару.

Савецкае Вялікае княства Літоўскае

У той час, калі на акупіраванай немцамі Беларусі развівалася дзяржаўнае будаўніцтва, савецкія ўлады не выказвалі ніякага зацікаўлення стварэннем беларускай савецкай дзяржавы, як процівагі для БНР. Гэтай адзінкі не мяняе дзейнасць створанага на пачатку 1918 г. пры петраградскім Народным Камісарыяце Нацыянальнасцей яго аддзела - Камісарыята да спраў беларусаў, т.эв. Белнацкома, які быў пакліканым галоўным чынам для палітычнай агітацыі сярод насельніцтва задняпроўскіх абшараў Беларусі і беларусаў-уцекачоў у Расеі.

Адным з важнейшых напрамкаў агітацыйнай дзейнасці Белнацкома было імкненне дыскрэдытаваць маладую беларускую дзяржаву, якая паўставала на тэрыторыі непадкантрольнай уладам РСФСР. У гэтай дзейнасці асабліва вызначыўся З. Жылуновіч, які мог шалываваць БНР, пераконваючы уцекачоў у тым, што "спасенне Беларусі - в единстве с русским народом", аднак, акрамя сваіх несумненна шчырых пажаданняў не мог сказаць нічога ці і як вырашаецца савецкімі ўладамі пытанне

беларускай дзяржаўнасці.

А гэтак пачае па-ранейшаму ігнаравалася на ўсіх узроўнях савецкай улады. Восенню 1918 г., калі Куршман з сімпатый выказаўся ў берлінскім часопісе аб нацыянальным і дзяржаўным адраджэнні Беларусі, сакратар Паўночна-заходняга абласнога камітэта РКП/б/, В.Кнорын, заяўляў: "Мы считаем, что белорусы не являются нацией, и что те этнографические особенности, которые их отделяют от остальных русских, должны быть изжиты" /"Звезда", 6 X 1918/. З гэтых пазіцый эвакуіравання ў лютым у Смаленск кіраўнікі Заходняй вобласці змагаліся з Белнацкомам, м.інш. ліквідавалі яго аддзелы ў Смаленску і Віцебску. Нялепа было і ў сталіцах - Петраградзе і Маскве, дзе пытанне стварэння БССР не разглядалася цэнтральнымі партыйнымі і дзяржаўнымі органамі амаль да канца 1918 г. Факт, што ў гэтым часе Беларусь была пад нямецкай акупацыяй не вяясняе справы да канца, паколькі гэтая акупацыя лічылася тымчасовай.

Становішча Хмылувіча было жалюгодным. Ні яго спасылкі на дэкларацыі Леніна, ні верная служба савецкай уладзе, уключна з аплеўваннем БНР, не здолелі палепшыць адносін вярхоўных органаў РСФСР да пытання беларускай савецкай дзяржаўнасці. Пасля У Усерасейскага з'езда Саветаў /ліпень 1918 г./ і прыняцця канстытуцыі РСФСР, Белнацком выступае з больш памярковым праектам: калі ўжо немагчыма дабіцца прызнання БССР, то ці не можна было б стварыць "інтэрнацыянальную" тэрытарыяльную адзінку, шляхам перайменавання Заходняй вобласці ў Беларуска-Літоўскую, на штат савецкага Вялікага княства Літоўскага? Характэрная і аргументацыя Белнацкому, якая зыходзіла не з хміцёвых інтарэсаў беларускай нацыі, але з таго, што такім чынам лягчэй будзе паралізаваць дзеянні незалежнікаў, калі Чырвоная Армія будзе вяртацца на Беларусь. Аднак у верасні праект Белнацкома быў адхілены III-м з'ездам Саветаў Заходняй вобласці, пасля чаго ў кастрычніку гэтак яго рашэнне было зацверджана цэнтральнымі ўладамі РСФСР. Беларускае ці Беларуска-Літоўскае Савецкае Рэспубліка недалей была нежаданай.

Справа стварэння БССР ажыла раптоўна толькі пад канец снежня 1918 г., а папярэдзіла яе здарэнне, аб значэнні якога можа меркаваць прыблізна. У палове кастрычніка, калі быў закончаны першы этап эвакуацыі нямецкай арміі з Беларусі, у Менску была паклікана новая Рада Міністраў БНР з сацыял-дэмакратам Антонам Луцкевічам як яе прэм'ерам. Паколькі рыхтаваўся чарговы этап адступлення немцаў, членам новага кабінета не маглі не спадзявацца, што дні Беларускай Народнай Рэспублікі ўжо палічаны, а яе альтэрнатывай можа быць Беларускае Савецкае Рэспубліка. Паслядоўна, Рада БНР і яе ўрад лічылі на магчымасць перагавораў з уладамі РСФСР, які пакуль што не быў звязаны прызнаннем альтэрнатывы /савецкай/ беларускай дзяржаўнасці.

Як паведаміў Вацлаў Іваноўскі - тагачасны міністр асветы БНР, у лістападзе 1918 г. Луцкевіч вехаў у Маскву з мэтай прадстаўлення Леніну канцэпцыі стварэння кааліцыйнага ўрада Савецкай Беларусі у які ўваходзілі б камуністы /група Хмылувіча/ і сацыял-дэмакраты-прадотаўнікі Рады БНР /"Запісы" кніга I, 1962, с.160-162/. Можна не сумнявацца, што аўтары праекта, лічучы на яго адабрэнне, спадзяваліся запэўніць працягласць беларускай дзяржаўнасці, паскорыць прызнанне кіраўнікамі РСФСР Беларускай Савецкай Рэспублікі і яе ўрада, як легітымнага пераемніка БНР і забяспечыць перад разбурэннем здабыткі БНР у галіне нацыянальнага будаўніцтва /асвета, культура і т.п./.

Гэтая, здавалася б непраўдападобная, місія Луцкевіча ў Маскву пакуль што пацвярджаецца толькі ягоным інтэрв'ю, апублікаваным у петраградскім "Чырвоным Шляху" /30 XI 1918/, у якім аднак не згадвалася пра перагаворы з уладамі РСФСР. Нам невядома, якія былі іх вынікі. Аднак адмоўная ацэнка Луцкевіча ў "Чырвоным Шляху" і далейшы ход падзей пераконваюць, што адносіны ўлад РСФСР да канцэпцыі ўрада БНР не былі іншымі, чым да прапановы Белнацкома. Аб гэтым м.інш. сведчыць тэлеграма Леніна, выслана ў канцы лістапада галоўна-камандуючаму І. Вацкевічу:

"С продвижением наших войск на запад и на Украину создаются областные временные Советские правительства, призвет и ту хорошую сторону, что отнимает возможность у шовинистов Украины, Литвы, Латвии, Эстляндии рассматривать движение наших частей, как оккупацию, и создает благоприятную атмосферу для дальнейшего продвижения наших войск" /падр. аўтара/.

На адмоўныя адносіны кіраўнікоў РСФСР да пытання стварэння Беларускай ССР паказвае таксама ажыццяўленне цытаванага ленінскага ўказання. 10 снежня немцы перадалі Менск савецкім уладам, аднак ні тады, ні ў наступныя дні не была абвешчана БССР і створаны яе ўрад. Затое ўрад Савецкай Літвы быў створаны ўжо 8 снежня ў Вільні, калі Чырвоная Армія была яшчэ далёка ад літоўскай сталіцы. Адначасова, пачынаючы з 12 снежня, савецкія органы ў Менску арганізавалі збраг рэзальцый, зваротаў і выказванняў аб аб'яднанні Беларусі і Літвы /гл. Круталевіч, Рождение Белорусской Советской Республики, Минск, 1979, с.121-122/. Уся гэтая акцыя была інспіраваная зверху /такія акцыя праводзілася і ў Літве/, а гэта дае падставу меркаваць, што для ўлад РСФСР больш прывабнай была ідэя Савецкай Літвы, у састаў якой увайшла б частка абшараў Беларусі. У такім "інтэрнацыянальным катле" беларускае нацыянальнае пытанне не прадстаўляла б нежаданай праблемы. Акрамя таго ўсходнія абшары Беларусі маглі б заставацца ў межах Расеі.

У такіх умовах прынятае ў канцы снежня рашэнне ЦК РКП/б/ аб абвясненні БССР было не толькі нечаканым, але і сенсацыйным. Што ўплыло на так раптоўную і радыкальную змену палітычнага курсу ў адносінах да пытання беларускай дзяржаўнасці? Вось жа, пасля адступлення немцаў, у Менску засталася левая частка Рады БНР і яе ўрада, якая ўсё яшчэ лічыла на магчымасць стварэння кааліцыйнага ўрада Савецкай Беларусі. Аднак гэтыя спадзяванні БНР-аўскіх палітыкаў закончыліся іх арміям. Такім чынам была адхілена савецкімі ўладамі апошняя спроба супрацоўніцтва паміж сацыял-дэмакратамі і камуністамі. У выніку, неўзабаве пасля эвакуацыі ў Гародню, ўрад БНР разгарнуў дыпламатычную кампанію пратэсту супроць бальшавіцкай акупацыі Беларусі, а паколькі не існавалі ні БССР, ні яе ўрад, гэтыя пратэсты былі абгрунтаваныя з пункту гледжання крытэрыяў міжнароднага права.

Такой сітуацыі Ленін не хадаў і, магчыма, не прадбачыў. Давялося выпраўляць памылку, што і выканаў Сталін уласцівым яму метаходам: арганізаваная воля народа, перакананая кіраўнікі Заходняй вобласці, апрацаваны маніфест і вызначаны асабовы састаў ўрада з Хмылувічам як прэм'ерам. Цырмоніі адбыліся ў Смаленску і I сту-

дзень 1919 г. быў абнародаваным маніфест, які абвясчаў паўстанне незалежнай Беларускай Савецкай Рэспублікі. Была прынята пастанова і аб негэртормі, якая ахоплівала Менскую, Гродзенскую, Магілёўскую Віцебскую і Смаленскую губерні. Цяпер пратэсты БНР былі ўжо няжодным — свет мог пераканацца, што акупацыя Беларусі маскоўскімі бальшавікамі гэта "злосная выдумка нацыяналістычнай контррэвалюцыі".

Аднак ледзь толькі Жылуновіч са сваім урадам прыехаў у Менск, аказалася, што з гэтай незалежнай дзяржавы застаўся адно прыгожы ўспамін. 16 студзеня 1919 г. ЦК РКП/б/ з удзелам Леніна прыняў рашэнне аб выдзяленні з БССР Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерняў і іх далучэнні да РСФСР. Астатнія дзве губерні — Менская і Гродзенская павінны былі ўз'яднацца з Літвой і стварыць новае адміністрацыйнае фарміраванне — Літоўска-Беларускую Савецкую Рэспубліку /Літбел/. Гэтае рашэнне абзначала ліквідацыю БССР. У адпаведнасці ад сучасных гісторыкаў, тагачасны старшыня Усерасейскага Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта, Я. Свядлоў, не скрываў, што матывам гэтага аб'яднання было "стремление ЦК обезопасить эти республики от возможности проявления в них национально-шовинистических стремлений" /Круталевіч, цыт. пр., с.188/. А гэта значыць, што не адбылася ніякая змена курсу ленінскай партыі ў адносінах да беларускага пытання, якое па-ранейшаму ігнаравалася.

Узнікае пытанне, навошта кіраўнікам Савецкай Расеі спатрэбілася ствараць БССР, якая ліквідавалася ледзь не ў дзень свайго нараджэння? Вось ха, акрамя згаданых знешнепалітычных абумоўленняў, стварэнне, ці больш правільна — абвясчэнне гэтай нежаганай рэспублікі дало ім і іншы карысці. Цяпер, калі ўжо "існавала" БССР, ленінскі план яе ліквідацыі мог быць праведзены рукамі "суверэнных" органаў рэспублікі ад імя вольнага беларускага народа. Імем гэтага народа прыкрываліся разгром здабыткаў БНР у галіне нацыянальнай асветы, ліквідацыя ўсіх беларускіх газет і часопісаў, выгнанне беларускай мовы з дзяржаўнага ўжытку, слявам, тых "нацыянальна-шовіністычных стремлений", аб якіх гаварыў Свядлоў.

А Жылуновіч, адзін з "айцоў" БССР? Той, здаецца, зразумеў сваю халуцкую ролю. Стараўся выратаваць ад пагрому расейскіх шавіністаў доўгачаканую рэспубліку, непагаджаўся і пратэставаў супроць ахіццелення ленінскай нацыянальнай палітыкі. Урэшце гэты трагічны прэм'ер вольнай дзяржавы быў арыштаваны — імем беларускага народа.

/Працяг будзе/

Мы ніколі не будзем разумныя чужым
розумам і слаўныя чужой славай

М. Карамзін

Віктар Мароз

Пакты, трактаты і беларусы

Падпісаны 50 гадоў таму пакт паміж гітлераўскай Нямеччынай і Савецкім Саюзам выклікае ў палякаў крайне адмоўныя ацэнкі. Гэта зразумела з іх пункту гледжання. Дагавор Рыбэнтроп-Молатаў прынес палякам вялікую трагедыю — заняпад дзяржавы, кашмар акупацыі, мільёны ахвяр і, урэшце, трывалую страту заходняй Беларусі і Украіны. Аднак гэтая крытыка з боку палякаў вынікае не толькі з неабходнасці маральнага асуджэння пакту і яго паслядоўнасцей, яна мае таксама свай сучасны палітычны кантэкст.

У польскай легальнай прэсе вельмі далікатна ставіцца пытанне, ці правільна называць землі, далучаныя восенню 1939 года да БССР і УССР, беларускімі і украінскімі, калі яны былі часткай польскай дзяржавы /"Гісторыя і Жыце", 10 II 1989/. Прэса "другога абароту" шмат піша аб неабходнасці фарміравання правільных адносін да суседзяў, але часта падкрэслівае, што насамперш трэба зліквідаваць ядвіцкі парадок, а з гэтага вынікае, што таксама і граніцы, якія з'яўляюцца рэзультатам "савецкай агрэсіі на Польшчу" у 1939 годзе /"Мендэзможэ", 17 IX 1988/.

Кампраметуючы нямецка-савецкі пакт ад 23 жніўня 1939 г., палякі стараюцца паказаць не толькі яго амаральны характар у адносінах да Польшчы, але і тое, што ён парушаў акрэслены юрыдычны парадок, акцэнтаваны на міжнародным узроўні. Гэты парадок стварыў Рыхскі трактат, падпісаны палякамі і бальшавікамі ў сакавіку 1921 г. Згодна з гэтым трактатам, прадстаўнікі Варшавы і Масквы падзялілі беларускую зямлю, не пытаючы беларусаў як яны хацелі б жыць на сваёй бацькаўшчыне.

У першым артыкуле Рыхскага трактата сцвярджалася, што дзяржаўная граніца будзе дзяліць Польшчу і "незалежную Беларусь". На захад ад гэтай граніцы заставалася толькі Польшча, у межах якой жылі яшчэ украінцы і расейцы, якім, як нацыянальным меншасцям, — савецкая дэлегацыя патрабавала адпаведных свабод. Аб беларусах, якія заставаліся ў Польшчы, трактат нават не ўспамінаў /"Вензь", 1988, № II-12, с. 175-176/.

Сёння шмат пішацца аб тым, што пакт Рыбэнтроп-Молатаў быў ад пачатку злачынствам супроць польскага народа і дзяржавы. А калі ён быў злачынствам, тады і ўсе яго паслядоўнасці, у тым ліку змена дзяржаўных межаў, былі бяспраўнымі. Многія палякі адчуваюць сябе пакраўджанымі і перакананымі, што за кэрзонскай граніцай засталася іх зямля, якую ім сілаю забралі. У некаторых польскіх асяроддзях прынята ўжо трактаваць гэтую беларускую зямлю як сваю спадчыну.

Аднак ніхто з іх не згадвае пра маральны аспект Рыхскага трактата. Чым ён быў для беларусаў? У Рызе пра іх, як нацыю, ніхто не думаў. Абодва акупанты прышмклі трактаваць беларусаў як частку сваёй нацыі і дзялілі нашу бацькаўшчыну згодна з сваімі палітычнымі інтарэсамі. Беларусь падзялілі так, як у XIX стагоддзі англічане і французы дзялілі нейкі абшар Афрыкі. Адзіным "грэхам" беларусаў было тое, што не мелі сваіх узброеных батальёнаў, але калі б іх нават мелі, нічога не маглі б зрабіць супроць суседніх імперыялізмаў

Адносінны беларусаў да падзелу бацькаўшчыны былі адназначнымі. Неўзабаве пасля падпісання Рыхскага трактата, у канцы верасня 1921 г. адбылася ў чэшскай Празе Нацыянальна-Палітычная нарада, у якой удзельнічалі прадстаўнікі ўсіх беларускіх палітычных партый. Пражскі з'езд выдаў адозву да ўсіх беларусаў, заклікаючы іх змагацца ўсімі даступнымі і магчымымі сродкамі супраць падзелу Беларусі і Рыхскага трактата. У 1921 годзе Якуб Колас у сваім вершы адрасаваным "Беларускаму люду" пісаў:

/.../

Хіба забудзем мы тая мехы,
Што правадзілі без нас?
Раны глыбокі, ох, яшчэ свежы!
Помсты агонь не пагас.

Нас падзялілі - хто? Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх мехы! К д'яблу граніцы!
Нам тут гоні, бары!

Будзем мы самі гаспадарамі
Будзем свой скарб ратаваць!
Годзе той крэмды! У ногу з братамі
Пойдзем наш край вызваляць,

Аб тым, што народ не пагадзіўся з падзелам айчыны, сведчыў таксама працэс 45-ці беларускіх канспіратараў у Беластоку, які адбыўся ў маі 1923 г. На пачатку дваццятых гадоў першыя беларускія патрыёты трапілі ў турмы і на шмбеніцы. З пачуццём бяссілля і горьчцы ў 1923 годзе Янка Купала пісаў у сваім вершы "Хаўруснікам" аб антыбеларускай палітыцы польскіх і бальшавіцкіх акупантаў. Верш гэты закончыў ён сумнай фразай:

Забліся толькі
Хаўруснікі ночы
Спытаць беларуса
Чым сам ён быць хоча.

У міхваленні перыядзе не было ніводнай беларускай партыі, якая ў сваёй праграме не дамагалася б злучэння ўсёй беларускай зямлі. У гэтай справе партыі розніліся паміж сабою толькі метадамі, якімі хацелі дасягнуць гэтую мэту.

У канцы XIX і на пачатку XX стагоддзя, калі Польшча была падзелена, перад такім пытаннем стаялі польскія палітычныя групы. Більшасць іх лічыла, што нацыянальны інтарэс патрабуе злучэння ўсіх земляў былой Рэчыпспалітай у мехы адной імперыі. Ады ставілі на Расію, іншыя на Габсбургаў, радыкальныя сацыялісты на рэвалюцыю. Дзеўскі, які лічыў на Расію, не быў прыхільнікам такой шматнацыянальнай дзяржаўнасці. Яго погляды вынікалі з чыстай палітычнай калькуляцыі.

Падобна было і сярод беларускіх палітыкаў. Пачаткова многія з іх - Тарашкевіч, Міхайлоўскі, Луцкевіч, Дубейкоўскі, Цярэшчанка - арыентаваліся на Варшаву, але калі паліякі пачалі інтэнсіўную інтэграцыю Беларусі з Польшчай, інакш кажучы, яе нахабную паланізацыю, большасць гэтых палітыкаў змяніла арыентацыю на прасавецкую. Гэтаму

працэсу спрыяла палітыка саветаў у адносіннах да беларускай культуры і асветы. У другой палавіне дваццятых гадоў наступала поўная беларусізацыя рэспублікі і таму нават тая, якія да гэтага часу былі паланафіламі, - мянялі фронт.

Разгром "Грамады" у Польшчы, пачатак калектывізацыі і барацьба з "беларускім нацыяналізмам" у БССР выклікалі патрэбу шукаць новых саюзнікаў. Але пакуль што такіх саюзнікаў не было -- ніводная еўрапейская патэнцыя не была зацікаўлена стварэннем беларускай дзяржавы. Сярод беларускіх партый адна толькі Беларуска-Хрысціянская Дэмакратыя лічыла, што будучыню беларускага народа трэба будаваць яго ўласнымі сіламі. Як патэнцыяльных саюзнікаў хадзіла бачыла літоўцаў і украінцаў.

У 30-х гадах камуністы з аднаго і другога боку рыхскай граніцы праводзілі фактычна антыбеларускую палітыку. Луцкевіч, Астроўскі і некалькі іншых дзеячаў тварылі ў рамках "Цэнтрсаюза" шмат арганізацый і прапагандавалі арганічную работу. І хаця "Цэнтрсаюз" дэклараваў лаяльнасць перад польскай дзяржавай, то яго кіраўнікі не выракаліся думкі аб незалежнай і аб'яднанай Беларусі. Іх метады быў зусім прэсты - развіваць беларускую культуру нават за грошы адміністрацыі. Іншых магчымасцей легальнай дзейнасці тады ўжо не было.

У палавіне 30-х гадоў у беларускай палітычнай думцы з'явілася новая канцэпцыя - супрацоўніцтва з Нямеччынай. Беларуска-Нацыянальна-сацыялістычная партыя Акінчыца паўстала тады, калі паліякі амаль поўнасьцю знішчылі на сваёй тэрыторыі беларускі рух /нават паланафільскі/, а бальшавікі пачыналі тварыць самі пануры перыяд гісторыі БССР, якога сімвалам застануцца Курapatы.

Некалькі месяцаў да вайны Вінцук Гадлеўскі пісаў: "Насельніцтва Беларусі чакае якіх-небудзь зменаў /.../, філасофіяй сялян ёсць: нічога не гаварыць, нічога не бачыць, нічога не рабіць. Галедня, абарвання, непісьменныя мужыкі не ёсць зацікаўлены ні-якімі дзеяннямі палітычнымі ці грамадскімі. Яны пойдучы з энтузіязмам за кожным, хто абяцае ім хлеб і зямлю". Доўгі час усё гэта абяцалі камуністы. І хаця іх партыю разганалі, уплывы ідэалогіі засталіся.

У верасні 1939 г. савецкая армія перайшла рыхскую граніцу, што беларусы, як правіла, прынялі прыхільна. Прычыны гэтай прыхільнасці былі розныя. Для некамуністычных групавак найважнейшым было уз'яднанне ўсіх беларускіх земляў у адной дзяржаве, перспектыва развіцця беларускіх школ і культуры. З гэтай прычыны акцэптавалі бальшавікоў нават тая, якія перад імі ўцякалі. У студзені 1940 г. хадзкая "Крыніца" /19 і 1940/ амаль з энтузіязмам пісала аб зменах, якія наступілі на Беларусі пасля аб'яднання ўсіх яе земляў. Антон Луцкевіч, вядомы ў 30-х гадах як кіраўнік паланафілаў, у верасні 1939 г. вітаў саветаў. Луцкевіч не быў прыхільнікам камунізму, наадварот, вёў з ім актыўную барацьбу, аднак аб яго адносіннах да бальшавікоў рашала нацыянальная справа. З другога боку, савецкая ўлада пачала вынішчаць беларускую інтэлігенцыю. За рыхскай граніцай шалеў генацід, які цяпер пачынаўся і ў заходняй Беларусі. Між іншымі быў арыштаваным Луцкевіч, які яшчэ нядаўна вітаў савецкіх камісараў.

Беларускія палітыкі, якія ўцяклі перад бальшавікамі, шукалі дапамогі ў немцаў. Яны лічылі, што раней ці пазней выбухне нямецка-савецкая вайна і тады паўстане магчымасць стварыць нацыянальную і

некамуністычную дзяржаву, якая аб'ядноўвала б усе этнічна беларускія землі.

Але гэта была справа палітыкаў. Асноўная маса беларусаў - сяляне - віталі саветаў, як вызваліцеляў. Васіль Петручук нядаўна пісаў у "Ніве" /5 II 1989/: "Хачу выразна падкрэсліць, што я быў звязаным /без двухосся/ Чырвонай Арміяй. Я ў 1939 годзе ўпершыню пайшоў у школу і то ў савецкую школу, якой мы, беларусы, вельмі чакалі. /.../ Цяпер гавораць розна і было па-рознаму; але мы чакалі прыходу савецкай улады, як дзіця чакае прыходу маці з поля". З савецкай уладай спалучаліся надзеі сялян на паліпшэнне свайго сацыяльнага становішча, на чалавечую годнасць. І хаця шмат было расчараваных неваж рэчаіснасцю, большасць пакуль што яе акцэптавала.

У 1921 г. суседзі Беларусі падзялілі паміж сабою яе тэрыторыю, а ў 1939 г. суседзі Польшчы зрабілі з ёю тое самае. Таму, калі гаворыцца пра акупацыю Польшчы немцамі ці саветамі, лагічна было б гаварыць і пра акупацыю Беларусі палякамі і саветамі пасля 1921 г. Чым розніцца Рыхскі трактат ад пакту Рымбэнтроп-Молатаў? Фармальна і адзін і другі былі актам насілля. Аднак такая ацэнка не вычэрпвае справы, паколькі пакт Рымбэнтроп-Молатаў выправіў гістарычную несправядлівасць, якую стварыў Рыхскі трактат. Таму з беларускага пункту гледжання нельга пагадзіцца з сённяшнімі імкненнямі палякаў каб СССР і ФРГ прызналі пакт Рымбэнтроп-Молатаў за "няважны ад пачатку". Няцяжка ўявіць, што без гэтага пакту і ўз'яднання беларусы фактычна перасталі б існаваць як нацыя.

Такія польскія імкненні, якія па сутнасці маюць на мэце абгрунтаваць "легітымнасць" рыхскай мяжы, выключаюць магчымасць канструктыўнага беларуска-польскага дыялога. Гэта выявілася ўжо ў часе нямецкай акупацыі /1941-1944/, калі ўсе польскія палітычныя партыі дапускалі магчымасць стварэння незалежнай Беларусі, але толькі на ўсход ад рыхскай граніцы, таму як беларусы імкнуліся будаваць дзяржаву на ўсім сваім этнічным абшары /гл. Ю. Туронак, Беларускае пытанне ў палітыцы лонданскага лагера. "Studia z dziejow ZSRR i Europy Srodkowej", t. XIX, 1983/.

Вынікам гэтага канфлікту былі тысячы беларусаў забітых польскім падполлем у часе вайны і пасля вайны. У лютым 1989 г. у каталіцкім "Тыгедніку Певнэхным" /№ 9/ Дарыюш Фікус пісаў, што ў 1945-1946 гадах удзельнікі польскага падполля расстрэлівалі беларусаў за тое, што яны хацелі бачыць усходнюю Беласточчыну ў рамках БССР. Паводле Фікуса, гэта была здрада Польшчы, таму "Лупашка", "Бурм", "Вайнар і іншыя маглі забіваць безабаронных беларусаў. Аўтар "Тыгедніка" разумее і апраўдвае забойцаў. Беларус, які пасля вайны застаўся на Беласточчыне мог выбіраць - стаць палякам або пакінуць гаспадарку і ехаць на ўсход, часта прэста ў Сібір.

На добрым лад, беларусы павінны зайздросціць тым палякам, якія перад першай сусветнай вайной марылі аб тым, каб менская ці наваградская зямля знайшлася ў межах Польшчы. Калі яны не бралі вінтоўкі ў рукі, царскі паліцьянт ці хандар да іх не страляў. У Менску яны маглі спакойна пасылаць дзяцей у польскія школы і друкаваць польскія кніжкі. За такія мары беларусаў з Беласточчыны не толькі катавалі, але часта забівалі іх і іх дзяцей, а нават знішчалі цэлыя вёскі /Залешаны/. Сёння забойцам пасмертна даюць медалі і ордэны, стаўляюць помнікі, спяваюць гімны. А замучаныя беларусы застаюцца "зdraднікамі мучым".

Антон Мірановіч

150-я гадавіна звароту уніятаў у склад
Праваслаўнай Царквы ў Беларусі /1839-1989/

У гэтым годзе мінае 150-я гадавіна рашэння сабора грэка-каталіцкай Царквы ў справе аб'яднання уніятаў з Праваслаўнай Царквой. Пракламавана яно было ў Полацку 12 лютага 1839 г. у Нядзелю Праваслаўя. Пасля 243 гадоў Праваслаўная Царква на беларускіх землях зноў вярнула сабе дамінуючую пазіцыю.

На пачатку XIX стагоддзя па ўсёй беларуска-літоўскай тэрыторыі, якая аказалася ў межах Расіі, засталіся толькі невялікія групы праваслаўных цэркваў і манастыроў. І далей там пераважаў Каталіцкі Касцёл і Грэка-каталіцкая Царква, якая пасля Замойскага сабора /1720/ усё больш набліжалася да лацінізму. Гэтакім спрыяла ліберальная палітыка цара Аляксандра I. Ах да лістападаўскага павстання без перашкод дзейнічалі семінары і каталіцка-уніяцкія школы. Захоўвалася дагэтулянная арганізацыйная структура Каталіцкага і Уніяцкага касцёлаў разам з дзвецзіямі.

На рашэнне аб аб'яднанні уніятаў з Праваслаўнай Царквой уплывало некалькі фактараў. Найважнейшым з іх было становішча Грэка-каталіцкай Царквы. Уніяцкае духавенства вучылася ў каталіцкіх семінарыях, іх выхаванцам аддаваліся царкоўныя пасады. Тадышні каталіцкі епіскапат цікавіўся праблемай уніі настолькі, каб утрымаць кантроль над мясцовым насельніцтвам і духавенствам. Свабода ў інтэрпрэтацыі догмаў веры ўсходняй царквы лацінскім духавенствам і перш за ўсё несур'ёзныя адносіны да яе традыцый сталі прычынай парушэння прынцыпаў функцыянавання Грэка-каталіцкай Царквы. Уніятаў далей трактавалі як пераходную стадыю ад праваслаўя да каталіцызму. Уніяцкае духавенства ніколі не атрымала роўных з каталіцкім клірам правоў. Кафедры ў уніяцкай царкве атрымлівалі толькі тая людзі, якія імкнуліся шляхам паступовых змен наблізіць грэка-каталіцкі абрад да рымска-каталіцкага. Толькі вельмі нязначная частка законнага духавенства /базыльянаў/ патрабавала зраўнаць іх у правах з каталіцкім духавенствам і захаваць у царкве ўсходнюю традыцыю.

Палітыка іерархіі уніяцкай царквы прывяла да змены ў яе літургіі, абраднасці і арганізацыйнай сістэме. У рамках лацінізацыі уніяцкай царквы былі зліквідаваны іканастасы, а на іх месца ўведзены алтары. Масава ўводзіліся ў цэрквах амбоны, манстранцы, канфесіяналы і арганы. Літургічнае адзенне і абсталяванне храмаў набліжалася да лацінскіх касцёлаў. Найбольшыя змены былі зроблены ў богаслужэнні, шляхам увядзення ціхіх малітваў, ціхіх чытаных службаў, а таксама культу святых Каталіцкага Касцёла. Праваслаўныя літургічныя кнігі былі падменены уніяцкімі. Змены ў абраднасці заключаліся м. інш. у споведзі, хрышчэнні і эўхарыстыі /па каталіцкім узору/. Царкоўна-славянская мова богаслужбы замянялася польскай. Дагэтуляную мову пропаведзяў - старабеларускую - таксама паступова выцясняла польская.

Значныя змены адбыліся ў становішчы праваслаўных цэнтраў на беларуска-літоўскіх землях. Адміністрацыйны падыход рускага праваслаўнага духавенства, пры адсутнасці выразнай палітыкі Рускай

Праваслаўнай Царквы на новаанексіраваных да Імперыі землях, даўё да канфлікту з духавенствам і веруючымі. Царкоўная ўлада закрлі шмат існуючых манастыроў і парафій, вывезлі беларускіх духоўных у глыб Расіі. На іх месца прымалася рускае духавенства, якое не ведала мясцовых традыцый і становішча праваслаўнага насельніцтва. Беларускія царкоўныя звычэй вялікарускае духавенства адкідала як уніцкія. Такім чынам былі ліквідаваны не толькі парафіі, якія на працягу двух стагоддзяў змагаліся за захаванне веры сваіх продкаў, але таксама і мясцовыя традыцыі, як напр. "закладныя празднікі", абрады, калядаванне. Пры гэтых зменах дайшло да парушэння мясцовых святасцей — памяншэння рангу культу святых /беларускіх/ і мясцовых царкоўных звычэй. Пратэст насельніцтва выклікала таксама змена, асабліва пасля 1839 года, мовы пропаведзяў з мясцовай /беларускай і украінскай/ на рускую. Не пагаджалася мясцовае духавенства і на ўвядзенне свецкіх улад у хрысціянскай Царквы. Наступіла аб'яднанне пазіцыі і аўтарытэту ранейшых архімандрытаў і пратапопаў. Іх месца занялі рускія ўладкі.

Перад 1839 годам Грэка-каталіцкая Царква апынулася ў цяжкім становішчы і далейшае яе існаванне стала немагчымым. Перад царквой паўстала альтэрнатыва: або яе поўнасцю паглыне Католіцкі Касцёл, эліцінізаваным і спаланізаваным, або яна ўз'яднаецца з Рускай Праваслаўнай Царквой. Гэта разумела і духавенства і веруючыя уніяцкай царквы. Нягода ў поглядах на яе далейшы лёс выступіла сярод уніятаў асабліва пасля лістападаўскага паўстання /1830/, Яго парахненне прымешла працэс пераходу уніятаў у праваслаўе. Разумеў неабходнасць гэтага і арганізатар аб'ядноўваўчага сінода Язэп Сямашка, які стаў тады ў цэнтры спраў Грэка-каталіцкай Царквы.

Язэп Сямашка нарадзіўся 25 снежня 1798 г. у вёсцы Паўлаўка Ліпавецкага павета. Яго бацька, Цімафей Сямашка, быў уніяцкім духоўным. Пачатковую адукацыю Сямашка атрымаў у праваслаўнага дьякана Бачкоўскага, пазней вучыўся ў Няміраўскай гімназіі. У 1816 годзе ён паступіў у Галоўную семінарыю ў Вільні, дзе пасля чатырох гадоў вучобы атрымаў званне доктара тэалогіі. 21 снежня 1820 г. ён атрымаў вышэйшае вышэйшае на духоўнага ад Луцка-астроўскага уніяцкага епіскапа Якуба Мартусевіча. Вялікія веды і інтэлектуальная партыя спрыялі таму, што Язэп Сямашка быў выбраным членам кансістарыі Луцкай дзецэзіі. У 1822 г. яго выбіраюць старшынёй гэтага кансістарыі і Луцкім дэканам. Яшчэ ў тым жа годзе яго назначаюць прадстаўніком уніяцкага дэпартаменту ў рымска-каталіцкай калегіі ў Пецярбургу. У такім хуткім авансе Сямашкі рашчучымі фактарамі былі яго арганізацыйныя здольнасці і дасканалая тэалагічная падрыхтоўка, а таксама яго адданасць справе памяншэння матэрыяльнага і праўнага становішча уніятаў у Расійскай імперыі.

У Пецярбургу паглыбілася вынесенае з дзяцінства перакананне Сямашкі да праваслаўя. Яго зачаравала царкоўная архітэктура, жывапіс і спеў. Мастацкія ўражанні спрыялі росту свядомасці Сямашкі, што можна пазбыцца дагматычных ці арганізацыйных адрозненняў царквы. Гэтая ідэя стала падставой яго далейшай дзейнасці. У гэтым яму дапамагло пазнанне ў Пецярбургу праваслаўнай тэалогіі і багацця яе рэлігійных каштоўнасцей. Дзесяцігоддзе пазней ён пісаў: "Я даўно пераканаўся да праваслаўя ўсходняй царквы, і гэта дзякуючы чытанню і дакладным пошукам, а адначасова я належаў да заходняга касцёла...".

Пачатак дзейнасці ў напрамку аб'яднання уніятаў з Праваслаўнай Царквой сустрэўся з шэрагам перашкод. Супраць аб'яднання выступіла каталіцкае духавенства і значная частка уніяцкага. Непаслядоўную ў адносінах да уніятаў палітыку праводзіла іерархія рускай царквы і царская адміністрацыя. Толькі дзякуючы выключным арганізацыйным здольнасцям, Язэпу Сямашку ўдалося стрымаць лацінізацыю уніяцкай абраднасці і зацікавіць планам аб'яднання сваіх аднаверцаў, а таксама важныя персаны ў Маскве і Пецярбургу. Такую дзейнасць ён мог пачаць пасля таго, як у кансістарыі прыняў на сябе ўсе справы, звязаныя з існаваннем Грэка-каталіцкай Царквы ў Расіі.

У 1827 г. Сямашка апрацаваў мемарыял аб становішчы гэтай царквы, у якім прааналізаваў гісторыю уніі і запрапановаў план аб'яднання уніятаў з Праваслаўнай Царквой. Праект атрымаў падтрымку цара Мікалая I. У 1828 г. былі зроблены першыя значныя крокі, якія аддзялялі уніятаў ад католікаў, м.інш. утварэнне незалежнай грэка-каталіцкай калегіі і рэарганізацыя царквы. З чатырох уніяцкіх дзецэзіі былі створаны дзве: беларуская і літоўская. Паступова Сямашка ўводзіў змены ў сістэму кіравання царквой, абрадах, традыцыі і літургіі. У Віленскую каталіцкую семінарыю забаранялася выслыць уніятаў, для якіх была арганізавана асобная семінарыя ў Жыровічах. У аснову уніяцкага навучання ўводзілася сістэма праваслаўнага школьніцтва, а ў школах уніаты былі зраўняваны ў правах з праваслаўнымі. Уведзення ў 1828-1929 гг. змены давалі да аддзялення уніяцкай іерархіі ад каталіцкай, да стварэння ўласнага школьніцтва і росту праваслаўных настраў сярод духавенства і верных Грэка-каталіцкай Царквы.

Язэп Сямашка, ведаючы гісторыю ўвядзення уніі, імкнуўся ўсімі сіламі не дапусціць да насілля пры яе ліквідацыі. Ён дасканала разумев, што аб паставе верных вырашчываў прыклад іх духоўных. Таму ён пісаў: "Просты народ стане праваслаўным так хутка, як хутка яго духавенства стане праваслаўным". Ацэнка Сямашкі знайшла пацвярджэнне ў гісторыі: уніяцкія парафіі хутка ставаліся праваслаўнымі, калі перайшлі на "грэчаскую веру" іх прыхадскія святары. Там, дзе святары супраціўляліся прыняццю праваслаўя, даходзіла да пратэстаў і бунтаў. Каб працэс аб'яднання меў больш лагодны характар, асабліва роля была прыпісана уніяцкім школам, у першую чаргу семінарыям у Полацку і Жыровічах. Там выхоўвалі духоўных у духу адзінства тэалогіі і культуры з Праваслаўнай Царквой.

1829 год прынес дзве значныя падзеі — каранацыю Мікалая I на караля Польшчы і вышэйшае Язэпа Сямашкі на епіскапа. Абодва адыгралі важную ролю ў справе аб'яднання уніятаў з Праваслаўнай Царквой. Праца над падрыхтоўкай аб'яднаўчага сінода была прымешана ў сувязі з пачаткам лістападаўскага паўстання. Яго негатывна асудзіла уніяцкая іерархія. Сямашка выкармстаў удзел уніяцкіх духоўных у паўстанні як прычыну роспуску многіх базільянскіх манастыроў. Дачынаючы лаяльную паставу епіскапа Язэпа, царскія ўлады далі згоду, каб пасля смерці епіскапа Я.Мартусевіча, быў ён выбраным ардынармем літоўскай кафедры. Уваход Сямашкі на гэтую пасаду практычна абазначаў пачатак аб'яднання уніятаў з Праваслаўнай Царквой.

Значнай перашкодай на гэтым шляху была палітыка новастворанай праваслаўнай дзецэзіі ў Полацку. Епіскап Смарагд, па нацыянальнасці рускі, не ведаў спецыфікі праваслаўя на Беларусі, а тым больш уніі. Яго адміністрацыйныя метады ліквідацыі уніі выклікалі шмат

пратэстаў мясцовага насельніцтва. Увядзенне вялікарускага праваслаўя, якое нішчыла мясцовыя традыцыі, прымалася ў Полацкай дмецэзіі неахвотна. Сярод часткі уніяцкага духавенства зноў пачалі адраджацца пракаталіцкія сімпаты. У такім становішчы Сямашка ўнёс прапанову аб падпарадкаванні уніяцкай калегіі Святому Сіноду, а пасля яе адхілення, 12 мая 1833 г. складае просьбу аб прыняцці уніятаў у склад Праваслаўнай Царквы. Адначасова літоўскі епіскап праводзіць значныя рэформы ў Грэка-каталіцкай Царкве. Ён ліквідуе права патранату і кцітарства, уводзіць праваслаўныя служэбнікі, малебны і літургічныя кнігі, вяртае іканастасы, праваслаўныя прадметы абиходу і літургічнае адзенне.

Для правядзення гэтых змен, Язэп Сямашка кансекраваў у студзені 1834 г. трох дадатковых епіскапаў: Васіля Лужынскага, Евафата Харскага і Антона Зубко. Сам літоўскі епіскап правёў візітацыю уніяцкіх цэркваў, каб пераканацца ў адносінх духавенства і верных да яго рэформаў. У часе візітацыі ён таксама збіраў подпісы духоўных пад дэкларацыяй далучэння да Праваслаўнай Царквы. Праціўнікаў аб'яднання сустракалі рэпрэсіі: 130 дэканаў, нязгодных з рэформамі літоўскага ўладкі, былі адсунуты ад пасадаў і пасаджаны ў манастыры. Рэакцыяй на дзейнасць Сямашкі былі пратэсты верных часткі уніяцкіх парафій, асабліва на Беластоцчине. Выступленні пераважна адбываліся там, дзе прыхадскія свяшчэннікі былі выпускнікамі каталіцкай семінарыі і поўнасцю спаланізаваліся, напрыклад у 1838 годзе ў Кляшчэлях, дзе парахам быў Антон Сасноўскі.

1835-1836 гады былі перыядам далейшых рэформаў ва уніяцкай царкве: была зменена арганізацыйная структура, уведзены праваслаўныя літургічныя кнігі, падобнымі да праваслаўных сталі ўнутраныя ўпрыгожанні уніяцкіх цэркваў. Нягледзячы на антыбеларускую паставу полацкага епіскапа Смарагда і ўзмоцненую агітацыю каталіцкага духавенства, наступаў рост свядомасці грэка-каталіцкіх свяшчэннікаў. Гэты факт дазволіў Язэпу Сямашку зноў звярнуцца да сінода Рускай Праваслаўнай Царквы пісьмом ад 24 верасня 1836 г. аб дазволе пераходу на праваслаўе. На гэты раз царскія ўлады зарэагавалі хутка. У студзені 1837 г. быў выдадзены царскі ўказ аб перадачы ўсіх спраў Грэка-каталіцкай Царквы пракурору Святога Сінода. Адначасова літоўскі епіскап зноў правёў візітацыю уніяцкіх парафій літоўскай і беларускай дмецэзіі, падрыхтоўваючы духавенства да пераходу на праваслаўе. Сямашка задаволена сцвердзіў, што ўсе цэрквы літоўскай дмецэзіі сваім унутраным выглядам нагадваюць цэрквы, якімі яны былі да 1596 г. Іншае становішча было ў беларускай дмецэзіі, якой кіраваў мітрапаліт Булгак, непрыхільна настроены да аб'яднання. Толькі яго смерць у 1838 г. і яго замена Васілём Лужынскім, прыхільнікам аб'яднання, падрыхтавала беларускую дмецэзію да прыняцця праваслаўя.

3 сакавіка 1838 г. Сямашка стаў старшынёй грэка-уніяцкай калегіі. З гэтага года ёсць дакладныя дадзеныя аб адносінх уніяцкага духавенства да ідэі аб'яднання. У літоўскай дмецэзіі з 1057 духоўных за аб'яднанне выказалася 760, а ў беларускай - з 680 падпісалася 186. Антыправаслаўнае стаўленне духавенства ў беларускай дмецэзіі было вынікам дзейнасці епіскапа Смарагда. Каб змяніць такое становішча, на пачатку 1839 г. Сямашка разам з брэсцкім епіскапам Антонам Зубко едуць у Полацк і праводзяць шырокую агітацыю за аб'яднанне. 12 лютага 1839 г. у Нядзелю Праваслаўя сабраўся Сабор, у якім удзельнічалі: літоўскі епіскап Язэп Сямашка, полацкі - Васіль Лужынскі і брэсцкі - Антон Зубко, 24 вышэйшых духоўных, а

таксама прадстаўнікі свецкай грамадскасці. На Саборы было пракамавана аб'яднанне, а адпаведны дакумент падпісалі ўдзельнікі Сабора. Адначасова быў накіраваны ліст да Святога Сінода і цара Мікалая I з просьбай прыняць іх у склад Праваслаўнай Царквы. Да пасланняў быў далучаны спісак 1305 духоўных, якія выказаліся за аб'яднанне.

25 сакавіка Святы Сінод Рускай Праваслаўнай Царквы выдаў наступнае паведамленне: "Епіскапаў, духавенства і верных да сёння грэка-уніяцкай царквы згодна з правамі і прыкладамі айцоў Царквы прымаем у нашу праваслаўна-каталіцкую, усходнюю ўсерасійскую Царкву". Грэка-уніяцкую калегію назвалі літоўска-беларускай і падпарадкавалі яе Сіноду. Узначаліў яе павышам да годнасці архіепіскапа Язэп Сямашка. Такім чынам адбылося афіцыйнае аб'яднанне Грэка-каталіцкай Царквы з Праваслаўнай Царквой на Беларусі і Літве. Дакумент ад 12 лютага 1839 г. прынёс глыбокія рэлігійныя і палітычныя перамены. Наступіла афіцыйная ліквідацыя грэка-каталіцкага абраду ў Расіі і рост значэння Рускай Праваслаўнай Царквы на землях, далучаных да імперыі.

Сабор 1839 г. у Полацку падпарадкаваў законам беларускае уніяцкае насельніцтва Рускай Царкве. Разам з тым пачалася уніфікацыя рэлігійнага жыцця беларусаў, падпарадкаванне праваслаўных асяроддзяў уплывам Масквы. Ад самага пачатку ліквідацыі уніі пачалася пастаянная барацьба з усімі нацыянальнымі праявамі беларусаў у праваслаўнай царкве. Таму няма нічога дзіўнага, што ў час нацыянальнага адраджэння толькі невялікая частка беларускіх дзеячаў бачыла ў Праваслаўнай Царкве падтрымку сваіх нацыянальных імкненняў. Руская Праваслаўная Царква, падпарадкаваная Маскве /царскай ці камуністычнай/, праводзіла палітыку дэнацыяналізацыі на беларускіх і літоўскіх землях. Таму большасць беларускіх дзеячаў на пачатку XX стагоддзя была каталіцкай веры, хаця каталіцызм у той час не быў больш талерантным у адносінх да імкненняў беларусаў, чым рускае праваслаўе.

150-гадовая дзейнасць Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях паказала, што без надання царкве нацыянальнага характару, яна заўсёды будзе атаясамлівацца з маскоўскай акупацыяй, не стане нацыянальнай царквой беларусаў. Такі погляд пацвярджаюць цяпер пракаталіцкія і прауніяцкія сімпаты ў беларускім грамадстве. Такое становішча разумее сённяшні мітрапаліт Мінскі Філарэт. Дзякуючы яго намаганням былі зацверджаны сінодам святы беларускіх святых. Рыхтуюцца да друку на беларускай мове біблія і малітвеннікі. Гэта яшчэ не мяняе агульнага становішча, але з'яўляецца сімвалам перамен у напрамку паступовай беларусізацыі Праваслаўнай Царквы.

Гэтыя дзеянні сустракаюцца, як і ў міхваенны перыяд у межах II Рэчыпаспалітай, з супроцьдзеяннем дзяржаўных улад. Праблема беларусізацыі царквы ў БССР з'яўляецца таксама эфектам агульнага становішча беларускай культуры і нацыянальнай незалежнасці рэспублікі. Руская царква на працягу 150 гадоў эфектыўна душыла нацыянальныя імкненні беларусаў. Ці сёння можа стаць для іх натхненнем і падтрымкай?

Разам з ростам нацыянальнай свядомасці беларусаў Праваслаўная Царква ў БССР павінна прыстасоўваць нацыянальныя элементы да літургіі, абрадаў. Гэта абавязковы варунак ва ўмовах узростаючай у БССР ролі польскага каталіцкага касцёла і пратэстанцкіх вераванняў. Беларускія элементы ў Праваслаўнай Царкве неабходныя таксама для

падкрэслення нацыянальнай тоеснасці не верных. Гэта зразумеў і архіепіскап беластоцка-гданьскі Сава, уводзячы ў царкве св. Марці Магдаліны ў Беластоку пропаведзі на беларускай мове і даючы згоду на выданне малітвеннікаў на нацыянальных мовах. Аднак ва ўмовах шматвяковага паланізатарства і 150-гадовай русіфікацыі, праблема беларусізацыі царквы патрабуе глыбокіх перамен у свядомасці іерархіі, духавенства і верных. Пакуль што богаслужбу на беларускай мове можна пачуць толькі ў праваслаўных парафіях Амерыкі і Аўстраліі і каталіцкіх - у Лондане і Вішневе.

Павел Кажух

Эвакуацыя, чэрвень 41-га

Павел Кажух нарадзіўся 9 XII 1909 г. у Пецярбургу. Дзеяч рабочага руху, з 1928 г. член КПЗБ. Пасля далучэння заходняй Беларусі да БССР арыштаваны энкавэдзістамі, пакутваў у Беразвецкай турме каля Глыбокага, цудам перажыў масавы расстрэл вязняў падчас іх эвакуацыі ў першыя дні нямецка-савецкай вайны. Свае ўспаміны аб гэтым злачынстве энкавэдзістаў Кажух апублікаваў у газеце "Жыцце Варшавы" /7 IV 1989/ Ніжэй змяшчаем іх фрагменты ў перакладзе з польскай мовы /рэд./.

Беразвецка, маляўнічая мясціна над прыгожым возерам з той жа назвай, на ўскраіне сасновага бору. Папольшчаным феадал, Карсак, пабудаваў тут у семнаццатым стагоддзі паўлінаўскі кляштар святых Пятра і Паўла. Настаў 1941 год, а я ўжо больш году сядзеў у панурых мурах гэтага былога кляштара. Храм, гаспадарчую забудову, цёмныя сцяны, усё перароблена дзеля патрэб знішчэння чалавека. Мая камера мела два метры шырыні і пяць даўжыні. Трымалі ў ёй усіх нас сорак восем чалавек, у гэтым памяшканні, прызначаным для аднаго асобна, што шукае духоўнага супакою.

Ужо віднела, калі пачуўся ад калідора хуткі тупат падкаваных салдацкіх ботаў. Змалон? Прачнуўся я і слухаў, некаторыя вязні таксама. Іншыя храплі і нешта мармыталі ў сонне. Сённяшняя ноч была даволі спакойная, нікога не выклікалі на допыт, не ўпалохвалі расстрэлам, высылкаю сям'і на пагібель у лагерах. Чаму? Што асаблівае здарылася?

Раптам чую, як падкаванныя боты набліжаюцца да нашай камеры, бо самыя страшнікі заўсёды хадзілі ў гумавых тэпцях, паробленых са старых шнаў, каб мы не маглі пачуць іх. Дэверы з фіркатам расчміліся. Мы ўбачылі салдатаў унутраных войскаў з аўтаматамі напачатку дзень праціпяхотнымі гранатамі. Няма часу нават, каб збаяцца; загадваюць нам зараз жа выходзіць з камеры, з "апрапахамі на падворышча". Кожым хапае, што пад рукою, і выбягае ў калідор.

Сонца марудліва падмаецца на неба і бляклым святлом працінае ранішняю імглу. Аднекуль чутны нейкія гукі. "Грыміць гэта, ці вайна?" Але! Пэўна вайна. Бялізнае неба крэмзаюць самалёты, злавесна рыкаюць матарамі. Дзякуй Богу, што гэта вайна, без яе не пабачыць нам свабоды. Так думалі мы, вязні.

Калі апаражнілі ўсенькія катакомбы, узяліся фармаваць калону пяцёркамі. Нядаўна арыштаваных падганялі наперад, а нас пакінулі ў канцы. Падворышча кляштара зрабілася цесным, каб усіх змясціць у ім; накіроўвалі нас вакол будынка, каб выходзілі бакавым пераходам. Калі набліжаліся мы да муроў, выразна бачылі свежа ўскопаную зямлю. Налічылі восем вялікіх такіх месцаў; не было сумненняў, што тут папрацавалі ўночы нашы апякуны. Інвалідны возік, якога не паспелі недзе адкінуць, валяўся пад мурам, бы сведка зусім нядаўняй трагедыі, якая адбылася тут /не думаў я, што неўзабаве даведаюся пра лёс ягонага ўласніка/. Выраўналі нас у калону, густа акружылі яе канваіры з аўтаматамі і гранатамі, з палкамі. Прывялі сабак-ваўчугоў, з'явіліся коннікі. Нікуды не ўцячэш! Я, усё-такі, не пазбыўся надзеі. Калі калона працягнулася на кіламетр які, камандзір канваіраў выгукнуў да нас: "Арэстанты!!! Внимание!!! Шаг в сторону будет считаться как побег, конвойные будут стрелять без предупреждения! Колонна шагом марш!!!"

Столненныя голадам і прыдушэння цеснатою ў камеры мы ледзь заклакліся, канваіры шалёна крычалі, баяліся нямецкіх самалётаў. Усё часцей заставаўся за намі на дарозе труп, або нейкі плашч, ці бо шапка, чаравікі... Сонца нялітасціва прыпякала, а я ж паўтара года не бачыў яго. Дзеравянелі ногі, але ўспамагаў мяне страх, сіла ў прыродзе.

Калона паменшала ўжо толькі да ліку тых, хто быў нядаўна арыштаваным або яшчэ маладым; іншыя ўтрупянелі на дарогах, у адхонах. Гоняць нас пераважна палітычнымі дарогамі, каб менш людзей бачыла тое злачынства. Ну і каб у таямніцы. Злачыннасці патрэбна тайніца. Апераджаюць нас ганцы, якія тлумачаць вакольнаму насельніцтву, хто мы такія. Прышлі школьнікі, пасталі ўздоўж дарогі, яком нас гналі; стаялі дзеткі з каністрамі гатаванае вады для канваіраў. Калі праходзіў я каля падростаючай дзяўчынкі, папрасіў у яе піць. Яна плянула на мяне і сказала: "Куль табе, а не выды, фашыст пагані!"

Устаў ясны ранак, сонца выходзіла з-за лесу. Минулі ўжо тры такія раніцы, калі пакінулі мы смуродныя камеры ў Беразвеццы. Часамі праляталі нізка самалёты і лётчык страляў з кулямёта. Іншым разам ляцелі яны высока, не відаць было апазнавальных знакаў. Тым, што ляталі высока, не стралялі! Минулі халезны мост ім і там самалёты што ляцелі высока, апусціліся ды кінулі на мост бомбы. Нашы канваіры дадумаліся, што гэта добры момант, каб свае кулямёты накіраваць у наш бок. Было каля кіламетра ад гэтага моста, на правым беразе Дзвіны, за мястэчкам Сіроціна. Мой інстынкт падказаў мне, каб рынуцца не пасярэдзіне дарогі, але на бераг адхону. Калі стралялі па нас з кулямёта, я скаціўся ў той роў і кулі імчалі нада мною, не чапіўшы мяне. Мае сябры нядолі, пакуль паспелі ўлегчыся на брук, ужо былі падкаваны кулямі.

Ляжаў я на плячах, чуючы, як цэлыя раі куляў, быццам авалелыя восмі, гудзелі хмарынкамі блізка твару. Ляжу, вось, і бачу, што адбываецца на шавы. Побач мяне дрыгаюць у смяротным танцы: адны ад-

разу знерухомелі, відаць трапілі ім у сэрца, а іншыя ўскоквалі ўго-
ру, распасцёршы рукі ў неба, просячы Усемагутнага аб паратунак; а
яшчэ іншыя спрабавалі пакорліва кленчыць ды хрысціцца. Усіх іх
выкошвала плойма гарачых куляў. Кулямёты застракацелі раптоўна і
раптоўна заціхлі. Зрабілася ціш, толькі поблізу дзерліся вароны.
Калі хто трохі жыў, курчыўся ў канвульсіях, тых дабівалі з наганаў
або прабівалі штыкамі.

Знаходзіўся я ў адхоне, ніхто не падыйшоў да мяне. Накідалі
на мяне трупаў. Ад іх цяжару ледзь дыхаў. Чую, як каты бегаюць па
шлях ды злічваюць: 1773-ы, і на гэтай лічбе спыняюцца. Была гэта
самая высокая лічба, якую пачуў я. Запамяталася яна мне.

І праз некалькі дзён шчасліва дабрэў я дамоў, дзякуючы помачы
добрых, бедных, людзей. У Беразвеччы, ужо пад нямецкай акупацыяй,
сустрэў я маці, якая шукала мяне сярод пабітых, бо ў падворышчы
турмы знайшла яна маю фатаграфію. Людзі раскапалі тмя восем ямаў,
у кожнай з якіх ляжала сотня закатаваных.

З РЭДАКЦЫЙНАЙ ПОШТЫ

Гамаш Хлёрка-Бабаневіч

Незабраны веры

ахвярую А..

Забраны наш Бог наша вера і цэрквы.
Айцоў-святароў скамянелія сэрцы
ня бачаць, ня чуюць людское бядоты:
іх душы прададзены, розум закуты.

Забраныя маці, забраныя сёстры,
забраныя й зімы, і леты, і вёсны.
Забраны пачуцці – каханьне і тое...
Усё, што мы маем, стаецца чужое.

Забраныя мроі, забраныя й мары,
дзяцей летуценныя, дзяўчат спадзяванні.
О! Колькі ж такое яшчэ мы трываем!
Падмогу чужую шчэ доўга чакаем.

Забраны народзе, сам мусіш узьняцца!
І з волей святою ты мусіш пабрацца!
Ты мусіш, народзе; ты маеш, павінен!
Пакуль твае дзеці трываюць жыцця.

.....

Забраную мову, забраную песню
калісьці згадае народ напрудвесні,
калісьці згадае... і жалю ня будзе!
"Змыліўцам" адплоцяць забраныя людзі.

За гвалт і за глум, за ману і няволю,
За бездань зьнявагі, за горкую долю,
за зьдзекі над мовай, за зьдзекі над песняй
крывёю адпомсціць народ напрудвесні!

Забраны мой краю, давеку ты жыцьнеш!
Ярмо паднявольнае скінем калісьці!
І як не акадуць цябе фарысеі,
І ты не акадуй іх ў час лятай завеі.

.....

Пакуль я вагацьмуся, словам ці справай
табе памачы, мой народзе ласкавы,
прамень незабраны /!/ скрозь цемру праб'ецца
Той вораг забранасьці ВЕРШАМ завецца.

/З нізкі "Блэк-нот душы"/

Рэдакцыйныя заўвагі

Жэніку з Беластоцкыні. Вашы палемічныя заўвагі да артыкула В. Ма-
роза /"Кантакт" № I/ будуць змешчаны ў на-
ступным нумары, у якім плануецца больш матэ-
рыялаў аб беларуска-польскіх суадносінах.

Аляксандру З. з Лондана. Фрагмент успамінаў атрымалі. Дзякуем. При-
яліце тэкст да 8-10 старонак нармальнага
маманіпісу. Апублікуем.

Сярдэчна дзякуем: Янку за 100, Сяргею за 300, сп. Асіповічу
за 40 і Лявону за 5000.

Перадрук дазваляецца са спасылкай на крыніцу.

Падрыхтоўка выпуску закончана 30 чэрвеня 1989 г.